

DE AGRARISCHE DEPRESSIE VAN HET
EINDE DER XIXe EEUW EN DE
POLITIEKE STRJD OM DE BOEREN

door

Jan CRAEYBECKX

Hoogleraar aan de Vrije Universiteit te Brussel

2de deel (89)

“L’insuccès relatif de notre pénétration dans les campagnes s’explique par notre ignorance et notre inexpérience du milieu, des besoins réels et de la mentalité.”

(A. WAUTERS, in *Le Peuple*, 18 februari 1930).

Het tweede deel van dit artikel handelt, behoudens het algemeen besluit, over de socialistische ideologie en propaganda op het agrarisch vlak. Rekening gehouden met de omstandigheid dat de socialisten bij ons, zoals in verschillende andere landen met vergelijkbare bezits- en exploitatievormen, nauwelijks enig succes gekend hebben op het platteland, is dit tweede stuk buiten verhouding lang uitgevallen. De oorzaken van deze mislukking lijken ons echter bijzonder revelerend voor de toenmalige verhoudingen. Anderzijds heeft de agrarische kwestie in de schoot van de Tweede Internationale “orthodoxe” marxisten en revisionisten scherp tegen elkaar opgesteld. Ten slotte hebben de socialisten in België, niet alleen op het theoretisch, maar ook op het praktisch vlak van de propaganda, zich mateloos ingespannen voor de landbouwkwestie. Zoekt men bij de Paepe en Vandervelde enige originaliteit, dan is die misschien te vinden in hun geschriften over het grondcollectivisme. Vóór 1914 heeft Vandervelde er wellicht het grootste deel van zijn oeuvre aan besteed, dit wil zeggen verschillende boekdelen, brochures en artikels, waarin heel wat materiaal verwerkt is, inclusief de

(89) Eerste deel in *B.T.N.G.*, IV, 1973, 1-2, pp. 191-230.

resultaten van eigen en groepsenquêtes. Hetzelfde kan tot op een zekere hoogte ook gezegd worden van de positivistische socialist H. Denis.

De nu volgende paragraaf zal de ideologische standpunten behandelen, daarna komen de partijstrijd en de propaganda aan de beurt, ofschoon het niet makkelijk is de beide onderwerpen steeds gescheiden te houden. Alle Europese socialistische partijen werden in de negentiger jaren geconfronteerd met het boerenprobleem. Verder zullen wij even teruggrijpen naar Cesar de Paepe, die nog vóór de Eerste Internationale, ten minste op het vlak van de theorie, de kwestie van het grondbezit had aangeraakt. O.i. is Vanderveelde, spijs de arbeid die hij eraan besteed heeft, er niet in geslaagd originele standpunten te formuleren, verschillend van die van de oude Fr. Engels en van Bebel en Kautsky. *Grosso modo* leunde hij tot kort vóór 1914 eerder bij Kautsky aan (90), die meende dat de kapitalistische concentratie zich ook in de landbouw zou voltrekken, dan bij E. David (91) en Bernstein, die in de *Agrarfrage* een hefboom gevonden hadden, waarmee zij poogden de marxistische interpretatie van het economisch en sociaal proces uit haar hengsels te lichten. Zij beweerden immers dat, anders dan in de industrie, de tijd in het voordeel werkte van de kleine eigendom en van het klein boerenbedrijf, en wel dank zij intensievere bewerking van de grond en diverse vormen van coöperatie en associatie.

De pas gestichte B.W.P. zat even verveeld met het landbouwprobleem als haar buitenlandse zusterpartijen. Ook Marx en Engels hebben relatief maar weinig aandacht besteed aan de ontwikkeling van het platteland, waar zich vroeg of laat de ontwikkeling in de richting van het grootgrondbezit en de grote kapitaalsintensieve exploitatie zou doorzetten. In het *Communistisch Manifest* (1848) rekende Marx het de ondernemende burgerij als een verdienste aan, dat zij een deel van de bevolking onttrokken had aan

(90) K. KAUTSKY, *Die Agrarfrage. Eine Übersicht über die Tendenzen der modernen Landwirtschaft und die Agrarpolitik der Sozialdemokratie*, Stuttgart 1899, verschillende vertalingen, o.m. in het Frans, van 1900 af.

(91) E. DAVID, *Sozialismus und Landwirtschaft. 1 Bd. Die Betriebsfrage*, Berlijn, 1903. Werd niet voltooid. Er bestaat een verbijsterend groot aantal geschriften uit de tijd zelf, waarin vóór- en tegenstanders van revisionisme elkaar bevechten. Zie daarvoor H.G. LEHMANN, *Die Agrarfrage in der Theorie und Praxis der Deutschen und internationalen Sozialdemokratie*, Tübingen, J.C.B. Mohr, 1970. Over hetzelfde thema en uit een strikt marxistisch standpunt: H. HESSELBARTH, *Revolutionäre Sozialdemokraten. Opportunisten und die Bauern am Vorabend des Imperialismus*, Berlijn, 1968.

de "Idiotismus" van het landelijk leven. Voor hem moest de boereneigendom, die het ontstaan van een proletarisch klassebewustzijn in de weg stond, verdwijnen. Vooral in de negentiger jaren moesten de sociaal-democraten er zich evenwel rekenschap van geven dat zonder de stemmen van de boeren de politieke macht ze zou blijven ontsnappen. Om die reden vond de kleine en zelfs gemiddelde boereneigendom verdedigers in Duitsland (G.H. von Vollmar in Beieren), Frankrijk (P. Lafargue, J. Jaurès), Italië (G. Gatti) en in diverse andere landen. In het begin der negentiger jaren kwam het tot een socialistische agitatie op het platteland. Deze kende echter alleen een zeker succes in gebieden waar het grootgrondbezit (*latifundia*) overheerste en een onderbetaald proletariaat van landarbeiders voorhanden was. Elders moest het contact met de realiteit leiden tot een herziening van de principes. Dienden er al dan niet maatregelen getroffen worden ten voordele van de kleine exploitanten, of zij nu eigenaar waren of niet (92) ?

Het is goed te begrijpen dat de strijd tussen revisionisten en marxisten zich in de Tweede Internationale concentreerde op de agrarische kwestie. E. Bernstein en E. David meenden hier niet alleen een leemte, maar ook een fout in de marxistische economische en sociale theorie ontdekt te hebben. Statistisch kon bewezen worden dat het grootgrondbezit afbrokkelde en dat de normale evolutie naar de kleine exploitatie diende aangemoedigd te worden. Zij was "wetmatig". Bovendien was het klein bedrijf, dank zij intensieve landbouwmethoden, leefbaar en zelfs superieur aan het groot modern gemechaniseerd domein. In het oprichten van landbouwersverenigingen, coöperatieven, enz., zagen zij een stap voorwaarts naar het socialisme. Samenwerking tussen landelijke produktiecoöperatieven (melkerijen, enz.) en stedelijke verbruikcoöperatieven zou die ontwikkeling nog versnellen. Tegen deze zienswijze verzette zich vooral K. Kautsky, die een orthodox marxistisch en op het vlak van de praxis zelfs dogmatisch standpunt innam. Het was voor hem een absolute noodzaak de revisionisten de wind uit de zeilen te nemen. Met zijn boek over de *Agrarfrage* (1899) zou hij een tekort in de marxistische literatuur opvullen. Op die manier heeft hij ook een invloed gehad op Lenin, voor wie het boerenprobleem nog veel belangrijker was dan voor de Duitse sociaal-democraten, die toch ijverden in een land waar de boerenbevolking van jaar tot jaar

(92) Voor al deze kwesties, zie H.G. LEHMANN, *op. cit.*, *passim*.

zienderogen slonk (93). Verschillende jaren vóór het verschijnen van zijn boek behaalde Kautsky, gedeeltelijk gesteund door J. Bebel en W. Liebknecht, maar met de postume zegen van de in 1894 overleden Fr. Engels, een overwinning die definitief leek op de voor "agrariërs" gescholden reformisten. Dat gebeurde in 1895 op het Breslauer Congres van de S.P.D. In de praktijk echter zouden een Vollmar en anderen hun houding t.a.v. de kleine boeren niet wijzigen. Veel electorale winst hebben zij er toch niet uit gehaald.

De Duitse sociaal-democratie genoot in de zusterpartijen van een onbetwist prestige. De debatten tussen Kautsky en de revisionisten hebben dan ook in de landen aangesloten bij de Tweede Internationale een grote weerklank gevonden. Meestal werden Kautsky's stellingen aanvaard, ook in België, althans op het ideologisch vlak. Dat was het geval in Italië, waar A. Labriola het orthodox marxistisch standpunt in 1896 deed zegevieren op het congres van de Italiaanse socialisten. De revolte van de Siciliaanse landarbeiders, gegroepeerd in "fasci dei lavoratori", scheen in 1892 al vooraf gelijk te geven aan Kautsky (94). Wat uit een tactisch oogpunt verdedigbaar was in Zuid-Italië en in diverse Oosteuropese landen (95), kon alleen maar afschrikwekkend zijn in de ogen van de Franse boeren-eigenaars. Sedert 1789 bezaten velen gans hun bedrijf

(93) Lenin toonde zich op het vlak van de praktische klassenstrijd realistischer. Het kwam er voor hem op aan een formule uit te werken die het samengaan bevorderde van het industrieel proletariaat, dat de leiding moest behouden in de klassenstrijd, en de overtalrijke boerenbevolking. Men weet dat dit na de revolutie in de werkelijkheid niet zo gunstig is uitgevallen voor de plattelandsbevolking.

(94) De socialistische agitatie richtte zich niet bijzonder tot de kleine boeren der Po-vlakte (waar men boerenverenigingen oprichtte) maar veeleer tot de "braccianti" zonder grond der latifundia. De opstandelingen in Sicilië beriepen zich tegelijk op Mazzini, Garibaldi, Christus, Marx en de koning. Na de opstand gedempt te hebben, verbood de regering Crispi in 1894 de jonge Italiaanse sociaal-democratische partij. In 1896 wederopgericht, sprak zij zich uit tegen elke vorm van reformisme op landbouwgebied. Zij volgde volledig de resolutie van Breslau. Cf. o.m. SH. B. CLOUGH en S. SALADINO, *A history of modern Italy*, N.Y. en Londen, 1968. Het reformistisch standpunt bij G. GATTI, *Le socialisme et l'agriculture*, Parijs, 1901. Veel gegevens ook in de uitgaven van het "Institut International d'Agriculture": *Etudes monographiques sur la coopération agricole dans quelques pays. T. II, Argentine, Autriche, Hongrie, Italie, Suisse*, Rome, 1914.

(95) Waar overigens vóór de Eerste Wereldoorlog (in Hongarije) en vooral erna een golf van boerenopstanden zou uitbreken, en wel van Finland tot Griekenland, via Hongarije, Bohemen, Roemenië, enz. Het uitdelen van te kleine stukjes grond aan een menigte landbouwers zonder kapitaal heeft, vooral in de crisisjaren na 1929, tot een echte catastrofe geleid.

of een deel ervan. J. Jaurès schreef, kennelijk onder de invloed van Proudhon : "mais le paysan propriétaire, qui avec sa famille travaille son bien, réalise précisément... l'idéal socialiste". Fr. Engels bevocht heftig deze "ketterij", die ook door een aantal Belgische revisionisten, als bv. L. Bertrand, gevolgd zou worden. Aanvankelijk echter zonder veel resultaat, vermits P. Lafargue, schoonzoon van Marx, op het congres te Nantes, in 1894, kon verklaren : "le devoir impérieux du socialisme est de maintenir en possession de leurs lopins de terre les petits propriétaires cultivant eux-mêmes". Jaurès verdedigde het Frans landbouwprotectionisme, wat zeker verband houdt met de sterk agrarisch bepaalde structuren van zijn land. Deze houding zou door de Belgische katholieken uitgespeeld worden tegen Vandervelde en de officiële B.W.P.-politiek, die meer aanleunde bij collectivisme en marxisme. Toen het in 1898 echter duidelijk geworden was dat ook de Franse socialisten geen zetels konden behalen op het platteland, was er een evolutie naar Kautsky's opvattingen. Zij moesten erkennen dat zij geen praktisch agrarisch programma hadden, wat overigens ook in Duitsland het geval was.

Alvorens te komen tot de houding van de B.W.P. en vooral van E. Vandervelde, die zeer lang, vooral op het theoretisch vlak, de marxistische opvattingen verdedigd heeft, moet nog een woord meer gezegd worden over de stellingen van Kautsky, die Vandervelde in een zo sterke mate geïnspireerd hebben, want wij zegden het al, heel veel originaliteit op het vlak van de probleemstelling moet bij de Belgische leider niet gezocht worden (96). Kautsky wilde het boerenvraagstuk niet overlaten aan de revisionisten. Was de *Agrarfrage* niet met de marxistische methode op te lossen, dan was deze laatste ontoereikend, iets wat Kautsky niet kon aanvaarden (97). Moderne landbouw eist kunstmest, machines, enz... en

(96) In jg. 15 (1896-97) schreef E. VANDERVELDE in *Die Neue Zeit*, het leidinggevend theoretisch blad van de S.P.D., een artikel over "Der Agrarsozialismus in Belgien", waarin hij Engels gelijk gaf en opportunistische toegevingen aan de kleine boeren veroordeelde. Zie ook H. VON STEFFENS-FRAUWEILER, *Der Agrarsozialismus in Belgien*, Stuttgart, 1900 (een korte doctoraatscriptie). Vandervelde behoort tot de eersten bij ons, die van 1889 af Marx bestudeerden. Nochtans werd *Het communistisch manifest*, in België eerst in 1896 gepubliceerd, daarna door Vandervelde bestudeerd en ten slotte, kort voor de Eerste Wereldoorlog, massaal verspreid dank zij de "Germinal-reeks". Cf. A. MOMMEN, "Het kommunistisch manifest in de Belgische Werkliedenpartij (vóór 1914)", in *Vlaams Marxistisch Tijdschrift*, 8, 1973, pp. 185-191.

(97) Over Kautsky en het revisionisme in de boerenkwesitie, zie de heldere en goed gedocumenteerde bijdrage van H. HESSELBARTH, "Der aufkommende Revisionismus in der Bauernfrage und Karl Kautsky", in *Marxismus und deutsche Arbeiterbewegung*, Berlijn, Dietz Verlag, 1970, pp. 331-397.

daar is kapitaal voor nodig. Tegenover het modern grootbedrijf heeft de kleine boer niets anders te plaatsen dan overwerk en onderconsumptie, wat, wij zagen het, een visie is die ook geldt voor verschillende Belgische gebieden. Wat speelt dan voorlopig in de kaart van het klein bedrijf? De proletarisering van de boer die een bij-inkomst moet zoeken als landbouwarbeider, als thuiswerker of ook als fabrieksarbeider-pendelaar. Het kleinbedrijf wordt gevoed door deze loonarbeid, wat ook de vraag naar kleine percelen verklaart. Ook dat konden wij voor België vaststellen. De bijarbeid verklaart echter, noch in Duitsland noch bij ons, de toename van het aantal gemiddelde bedrijven van 5 tot 20 ha., die geheel door het gezin van de boer konden geëxploiteerd worden. Maar ook dat is op lange afstand ten dode opgeschreven. Het houdt stand ten koste van onmenselijke arbeid. Kautsky zag met lede ogen het ontstaan en de vermenigvuldiging van de "Genossenschaften" (coöperatieven, enz.). Maar uiteindelijk zullen ook deze onder de controle geraken van de verwerkende industrie. Wij zagen al dat ook Vandervelde daar lang op bleef rekenen. De landbouwersverenigingen hebben niet de betekenis van een overgang naar het socialisme. Zij effenen integendeel de weg van het kapitalisme op het platteland. Socialistisch zal de landbouw pas worden na de overwinning van het industrieel proletariaat, zodat Marx het bij het rechte eind heeft en niet de revisionisten. Ongelukkig viel er op dat moment nog niet veel te bespeuren van een onderwerping van de landbouw aan de industrie. Een politieke gedragslijn t.o.v. de boeren valt er uit Kautsky niet te halen. Deze was er terecht van overtuigd dat de landbouwers in aantal en betekenis zouden afnemen. Het bezit van de boer verdedigen betekent hem nog langer te kluisteren aan overwerk en ellende. Daarom moet een socialist consequent elke vorm van economische steun aan de boeren van de hand wijzen, zoals bv. ook betere kredietvoorwaarden. De boeren zullen mee profiteren van de verwezenlijking van de democratische aspiraties in het programma van Erfurt: tegen Junkerdom, bureaucratie, militarisme, enz... Het enige wat de socialistische militanten kunnen doen is het platteland winnen voor deze strijd voor democratie, maar Kautsky twijfelt sterk aan de kansen op succes van een dergelijke actie. In waarheid is er

eigenlijk niets nuttigs te doen voor de kleine landbouwers (98). Met een zo strakke houding was het revisionisme in feite niet verslagen, met een soortgelijk dilemma tussen theorie en praktijk moest men niet hopen aanhangers te winnen in de dorpen. In Duitsland zal het proletariaat in de klassieke betekenis, dat overigens al meer dan de helft van de bevolking omvatte, de strijd alleen moeten voeren.

Het is pas vrij laat dat Vandervelde op de hem eigen wijze zou pogen Kautsky te verzoenen met een revisionistische praktijk, die aanleunde bij de realpolitiek van Bertrand en Anseele. In geschriften en redevoeringen bleef hij heel lang trouw aan de leer van de onvermijdelijke kapitalistische concentratie in de landbouw. Op die manier gaf hij de katholieke tegenpropaganda wapens in de hand. Toch verzette hij zich niet, zij het telkens met veel verbaal voorbehoud, tegen een aantal concrete maatregelen ten voordele van de kleine boeren, noch tegen het oprichten van productie- en verbruikcoöperatieven op het platteland, wel integendeel.

Maar welke houding een socialist ook aannam ten overstaan van de boeren in landen als Duitsland, Nederland, België, enz., het resultaat bleef overal hetzelfde, nl. nagenoeg gelijk aan nul.

De heftige twist om de *Agrarfrage* heeft dus meer belang voor de ontwikkelingsgeschiedenis van het revisionisme (99) als door-dachte theorie - zoals wat later het ministerialisme - dan voor de praktijk van de klassenstrijd.

Op het theoretisch vlak heeft het agrarisch collectivisme in België een voorgeschiedenis die opklimt tot lang vóór de Eerste Internationale. Het collectivisme van Cesar de Paepe heeft meer invloed gehad op Hector Denis (100) en G. De Greef en enkele anderen dan op de veel jongere E. Vandervelde, die de Paepe

(98) Waar Bernstein en David meenden dat de ontwikkeling van het kleinbezit "naturgemäss" gebeurde, waren Kautsky en de andere in die tijd marxistische sociaal-democraten ervan overtuigd dat de toekomst ze gelijk zou geven, niet alleen wat betreft de ineenstorting van het kapitalisme maar ook op het gebied van de proletarisering van de boerenbevolking. Deze houding treft men ook aan bij de meeste leiders in de B.W.P., die zoals de S.P.D. een revolutionaire, echter geen revolutiemakende partij was. In Duitsland werd dit "revolutionair attentisme" grondig ontleed door D. GROH, *Negative Integration und revolutionärer Attentismus; die deutsche Sozialdemokratie am Vorabend des Ersten Weltkrieges*, Frankfurt am Main-Berlijn, Propyläen, 1973.

(99) In de praktijk bestond de reformistische strekking zeker van meet af aan; cf. Hoofdstuk X, "De B.W.P. tot 1914", in L. MICHIELSEN, *Geschiedenis van de Europese Arbeidersbeweging*, I, Brussel, Fr. Masereelfonds, p. 173, 181 en vlg.

(100) Zij hebben zich althans oorspronkelijk aan dezelfde bronnen gelaafd: de Colins, Proudhon, Comte, enz. De Paepe heeft er zich echter voor een goed deel van losgemaakt.

overigens nog minder citeert dan de zopas aangehaalde Brusselse aanhangers van de "science positive". Deze laatsten beriepen zich evenzeer op de Colins, Proudhon, Agathon de Potter, de Laveleye als op Stuart Mill en A. Comte om het klein boerenbezit aan te moedigen, zij het dan onder bepaalde voorwaarden. Bij hen hebben we nog te maken met een doordacht revisionisme (ofschoon de term niet past voor personen die nooit marxist waren), wat bv. niet het geval zal zijn met "realpolitiekers" als Bertrand, Anseele, enz... Onder invloed van Kautsky zou Vandervelde de eerste in België zijn om de agrarische en andere problemen bewust marxistisch te ontleden (101). In een aparte studie hopen wij terug te komen op de oorsprong en de evolutie van het landbouwcollectivisme van Cesar de Paepe. Hier slechts enkele hoofdlijnen (102).

Het is bekend dat de Paepe eerst de invloed onderging van baron de Colins (1783-1859), die zich toegede op de studie van de "science sociale" en daaruit een "rationeel socialisme" poogde af te leiden. Hoe utopisch en vreemd zijn geschriften ook waren, toch oefenden zij een grote invloed uit op Louis en zijn zoon Agathon de Potter. Laatstgenoemde werd de spirituele leider van de school van het "rationeel socialisme", een poging tot verzoenen van liberalisme en socialisme. Evenals de Colins was de Potter een voorstander van de nationalisatie van de bodem. Hij richtte in België met dat doel voor ogen zelfs een liga op. Het collectivisme van de Colins en zijn volgelingen heeft een tijdlang een grote attractie uitgeoefend op de Paepe. Nochtans was de Colins een verdediger van de eigendom en wees hij het communisme van de hand als een absurd ideaal. Maar naast de persoonlijke was er ook plaats voor een collectieve eigendom. Onder deze laatste valt de grond die gegeven is door de natuur en dus geen schepping van het individu. Wel kan de bodem voor een bepaalde tijd verhuurd worden aan een familie of een associatie van gezinnen. Bij het collectiviseren van de grond mag geen geweld gebruikt worden. Deze moet geschieden via diverse wijzigingen van het erfrecht, die wij hier niet gaan ontleden,

(101) Ook opgemerkt door A. MOMMEN, "De ontvangst van de Bernstein-diskussie in de Belgische Werkliedenpartij", in *Vlaams Marxistisch Tijdschrift*, 8, pp. 85-99, Brussel, 1973, pp. 88-89.

(102) In de tweede kandidatuur geschiedenis van de V.U.B. maakte Mej. Patricia Vanden Eeckhout een voortreffelijk seminariewerk over deze evolutie. Deze en een paar andere eveneens goede studentenbijdragen bevatten gegevens die ons op sommige punten geholpen hebben, ofschoon het grootste deel van het huidig artikel al gedrukt of geredigeerd was, vóór we er kennis van kregen. In elk geval beste dank aan al dezen die hun "taak" met zorg en intelligentie hebben uitgevoerd.

ofschoon ze wel goeddeels overgenomen werden door de Paepe en later door H. Denis, die naast Vandervelde, door zijn geschriften en zijn actie in het parlement, in de B.W.P. de grootste specialist van de landbouwproblemen zou worden.

De Paepe onderging eveneens de invloed van Saint-Simon, Fourier en Comte. Hij schreef dit zelfs uitdrukkelijk aan A. de Potter, in 1876, d.w.z. op een moment waarop zijn collectivisme en "relatief communisme" al lang het stadium van het Colinsiaans grondcollectivisme achter zich hadden. Op dat ogenblik hielden vooral Marx, Lasalle, Stuart Mill en Tchernychewsky zijn "pauvre cervelle" bezig. Alleen de idee dat om het pauperisme te bestrijden de grond collectief bezit moet worden, dankte hij gedeeltelijk aan de Colins en diens discipelen (103).

In zijn lange redevoering te Pattignies bij Namen (1863) zette de Paepe zich reeds af tegen de Colins, wiens collectivisme van de bodem hij toch overhield, en leunde hij zeer sterk aan bij Proudhon, ofschoon deze laatste - spijs zijn "la propriété c'est le vol" - het klein individueel bezit verdedigde, omdat hij er een behoedmiddel in zag van de persoonlijke vrijheid. Impliciet dacht de Paepe dat de kleine eigenaars in België niet talrijk waren. Hij verdedigde de afschaffing van de grondrente en sprak zich uit voor associatie, zowel op het gebied van de productie als op dat van de consumptie. De verenigingen moeten tegelijk boeren en stedelijke arbeiders omvatten. Hier bespeurt men duidelijk een invloed van Fourier. Alle grond moet geleidelijk naar de "commune" gaan. Maar, zoals Proudhon, meent de Paepe dat de Staat op dat gebied geen enkel initiatief te nemen heeft. De associatie van landelijke en stedelijke arbeiders ("de commune") moet van de belanghebbenden zelf uitgaan. Dat alles werd door de Paepe aangevuld en uitgediept op het congres van de Eerste Internationale, in september 1868 te Brussel gehouden. In een zeer lange uiteenzetting bracht hij het rapport uit van de Brusselse

(103) Hoger vermeldden wij al dat E. de Laveleye, die zichzelf een kathedersocialist noemde en behoorde tot de progressieve vleugel van de liberale partij, eveneens meende dat de grond aan de gemeenschap moest behoren en daar zelfs een boek aan wijdde: *De la propriété et de ses formes primitives*, Parijs, 1894. Dat geschrift vond een goed onthaal, niet enkel bij De Potter, maar ook bij de Paepe. Later zou het nog geciteerd worden door Vandervelde en Denis. Over de Colins, o.m. het weinig kritisch boek van I. RENS, *Introduction au socialisme rationnel de Colins*, Neuchâtel, 1968. S. VERVAECK publiceerde "Brieven van Cesar de Paepe aan Agathon de Potter", in *Socialistische standpunten*, Brussel, 1969, pp. 116-120 (afl. 2) en ook in afl. 3 (overdruk zonder nummering door ons geraadpleegd). Deze brieven dateren respectievelijk van 1866 en 1874-1876. De Paepe zet zijn meningsverschillen met de Potter duidelijk uiteen.

sectie over het grondbezit, maar het is duidelijk dat het praktisch volledig zijn eigen werk is. Hij beriep zich op Proudhon en de "école positiviste" om het bezit van de grond, gegeven door de natuur, te veroordelen. Weliswaar is het individueel bezit van grond, die men zelf bewerkt, een waarborg voor de individuele vrijheid, maar kleine eigendom en exploitatie leiden tot te geringe opbrengsten. Wegens de te geringe marktproductie is het uit een agronomisch oogpunt een absurd systeem. Alleen moreel verdient de "égalité relative" de voorkeur boven het grootgrondbezit op zijn Engels. Hoe de voordelen van beide verzoenen? Door het instaureren van de "propriété collective" of de "copropriété". Proudhon wees al, zoals na hem Marx, op de tendens tot monopolisme. Om zich daartegen te beschutten moeten de arbeiders een stelsel van wederzijdse garanties, door Fourier "garantisme" genoemd, opbouwen. Dit is mogelijk dank zij het oprichten van beurzen of "kassen" voor onderlinge bijstand tegen werkloosheid, eventueel te gebruiken als stakingsfondsen. Ook productiecoöperatieven moeten dit doel dienen. Een bank voor wederzijds krediet zal het mutualisme tussen de verschillende genoemde arbeidersassociaties mogelijk maken. De kleine eigendom, bedreigd als hij is door de grootfinancier (via schuldenlast, enz.), is ten dode opgeschreven. Om productief te zijn moet hij plaats maken voor de collectieve. De Paepe gaat hier al verder dan Proudhon. Zo de Franse boer, meent hij, door associatie en collectivisering niet ontsnapte aan een "nieuwe féodalité terrienne", dan wordt hij gewoon een gesalarieerde. En hier reeds een voorbeeld van "revolutionair attentisme" en van geloof in de positivistische wetmatigheid van het gebeuren: "la concentration de la propriété foncière en quelques mains... amènera tôt ou tard, en France comme en Angleterre, comme en Allemagne, une liquidation sociale, d'où sortiront l'association agricole et la propriété collective". De coalities van boeren-eigenaars mogen in geen geval in de handen geraken van een bureaucratische Staat, waarbij opnieuw Fourier en nu ook Bakoenin geciteerd worden. Om te besluiten, de kleine eigendom is veroordeeld door de wetenschap, het grootgrondbezit door het rechtvaardigheidsgevoel. Een middenweg bestaat niet, de bodem moet de eigendom worden van geassocieerde landbouwers of het bezit van gans de maatschappij (105).

Met de concrete toestanden op het Belgisch platteland schijnt de Paepe maar weinig vertrouwd geweest te zijn. Toch zullen

(104) C. DE PAEPE, *Discours prononcé à Patignies en 1863*, Brussel, 1898.

(105) De tekst van dat lange betoog bij J. FREYMOND, *La Première Internationale. Recueil de documents*, I, Genève, 1962, pp. 365-379.

verschillende van deze collectivistische opvattingen nawerken bij een E. Vandervelde, die ook lang geloofd heeft in de niet uit de weg te lopen wetmatigheid van de kapitalistische concentratie op het platteland. Tot verschillende tellingen en enquêtes hem tot afwijkende inzichten brachten, hebben de Duitse "orthodoxe" marxisten hem in die mening versterkt. Deze marxisten hebben hem ook een betere analysemethode in de hand gegeven, die al vlug de verwijzing naar de Paepe overbodig heeft gemaakt. Deze laatste kan alleen in het toenmalig Belgisch verband een originele theoreticus van het socialisme genoemd worden. Wij zagen ook al dat hij in de praktijk als vrijdenker, om tal van overigens plausibele redenen, "opportunist" kon zijn. Zo zocht hij compromissen met progressistische liberalen, kathedersocialisten, enz., zodat men met zijn geschriften vaak meer dan één richting uit kan.

Na zijn dood zou hij niet als een marxist "avant la lettre" beschouwd worden. Veeleer werd hij nu en dan nog eens aangehaald door H. Denis, een oude wapenmaker uit de tijd van de Eerste Internationale, en door enkele andere "positivistische socialist".

Na de ontbinding van de Eerste Internationale evolueerde de Paepe, onder de invloed van Marx, tot wat hij noemde een "relatief communisme" (106). Het collectivisme hoeft zich niet te beperken tot de grond. Het moet zich uitbreiden tot alle takken van de economie. In dat geval belandt men bij het communisme. Op zijn manier is de landbouw ook een "openbare dienst", d.w.z. dat de Paepe - en dat is een belangrijke sprong vooruit - tot de grote verontwaardiging van de Proudhonisten en de volgelingen van Bakoenin nu ook het publiek gezag, m.a.w. de Staat, een leidinggevende rol wil toebedeeld zien. In de jaren vóór zijn dood gaf hij duidelijk zijn voorkeur te kennen voor een "relatief communisme". Het collectivisme, dat tot dan toe enkel de grond en de ondergrond omvatte, is maar een gedeeltelijk communisme. De Paepe heeft Marx wel ontmoet en hem zelfs gesteund in de schoot van de Eerste Internationale, maar het marxisme heeft hij niet echt bestudeerd, vermits hij als collectivisten de Colins, Benoît Malon en Marx op één lijn plaatst. Hun leer is volgens hem maar een overgangsstadium naar het hoger ideaal, het "communisme", dat echter nooit zal bereikt worden. Hij drukte de hoop uit dat, uitgaande van de collectivisering van de bodem, het gemeenschaps-

(106) Enkele stadia in zijn ontwikkeling werden hier overgeslagen. Werden vooral gebezigd, en dan nog zeer partieel, *De l'organisation des services publics dans la société future*, Brussel, 1894; "Collectivisme et communisme" in *Le Peuple*, 13 juli 1888; *Le communisme relatif* (Reeks Germinal), 8e jg., Gent, 1912 (geredigeerd in 1890).

bezit zich zou doorzetten in de andere takken van de economie en alzo de evolutie in de richting van het communisme bevorderen. Er zal dan geen spraak meer zijn van het toevertrouwen van de grond aan associaties van kleine boeren en landarbeiders. Wel integendeel.

Van het utopisch socialisme is de Paepe, via Proudhon, geëvolueerd in een richting die hem praktisch wel in het vaarwater van het marxisme voerde, hoewel hij dit, zoals al opgemerkt, als methode van analyse niet kon hanteren.

Zeker om zijn progressistische liberale vrienden niet af te schrikken (107) schreef de Paepe in 1888 in *Le Peuple* (108) dat hij wel een voorkeur had voor de communistische leuze “à chacun suivant ses besoins”, maar in feite wel genoeg zou nemen met collectivisme, wat de grond en de ondergrond betreft. Mutualist noemde hij zich op het vlak van de organisatie en de verdeling der produkten en individualist in de sectoren waar het privé bezit nog de voorkeur verdiende. Thesis en hypothesis staan in dit eclectisme nogal ver van elkaar.

Al met al heeft de Paepe op het gebied van het “collectivisme” - in een tijd toen de vreemdste utopieën nog verkondigd werden - een bijdrage geleverd die wellicht origineler is dan deze van Vandervelde, maar men kon er in de praktijk niet veel mee aanvangen. Al kwamen sommige elementen eruit wel over, is het wellicht geen toeval dat hij na zijn dood, in 1890, niet vaak meer geciteerd werd. Dat is ten slotte goed te begrijpen. Voor een H. Denis gingen het collectivisme en zeker het “relatief communisme” te ver. Hij bleef veel meer dan de Paepe trouw aan Proudhon en het positivisme. De latere revisionisten van het type Bertrand of Anseele voelden weinig behoefte aan theorie. Waren zij geen marxisten, zoals Vandervelde het toch in een vrij sterke mate geworden is, dan konden zij het anderzijds ook best stellen zonder het “collectivisme” en het “relatief communisme” van de Paepe. Sentimenteel onderging Vandervelde wel sterk de invloed van het zogenaamd Frans “humanistisch socialisme”, maar in deze jaren had zijn onderzoeksmethode vooral heel veel te danken aan Marx en Kautsky.

Cesar de Paepe, dokter der armen, onvermoeibare militant ondanks een wankel gezondheid, is moreel één der mooiste pioniersfiguren van het Belgisch socialisme. De zg. originaliteit van de typisch Belgische collectivistische leer lijkt echter wel eerder tot het domein der legenden te behoren. Toch is het vernietigend oordeel van de jonge, nog sterk marxistische, Hendrik de Man bijzonder hard

(107) Zie hoger.

(108) “Collectivisme et communisme”.

en zelfs onrechtvaardig. In 1911 noemde hij het socialisme van de Paepe "eclectique marxiste-proudhonien-anarcho-sentimental, qui ne pourrait mieux se comparer qu'au socialisme intégral... de B. Malon", de oud-communard, later anti-marxistische reformist, voor wie het socialisme veel meer een kwestie was van altruïstische morele waarden dan van klassenstrijd (109). In dat mengsel zag hij een typisch voorbeeld van "le principe belge garanti de la règle d'or du juste milieu".

In 1895 kreeg Vandervelde de gelegenheid zijn opvattingen en die van de meerderheid in de B.W.P. op het gebied van de landbouw in de Kamer uiteen te zetten. Hij sprak zich uit tegen protectionisme, voor het gemeenschapsbezit en de coöperatie. Hij was ervan overtuigd dat het klein en niet voldoende productief bedrijf moest bezwijken onder de slagen van de "puissance du grand capital agricole et industriel". In afwachting daarvan zou de B.W.P. echter niets ondernemen tegen het klein boerenbezit en de kleine exploitatie. Integendeel zullen de socialisten de huidige wan-toestanden bestrijden "en apportant aux travailleurs agricoles un programme de réformes immédiatement réalisables". Alleen op dat punt - echter geen detailkwestie, vermits de tegenspraak met het algemeen principe nogals kras is - gelijkt het programma van de B.W.P. op dat van de christen-democraten, zoals het uiteengezet werd door De Guchtenaere, Gents woordvoerder van de katholieke Volksbond. Op de eerder revisionistische standpunten in het programma van Quaregnon wordt straks teruggekomen, in het gedeelte over de verkiezingsstrijd en de propaganda. De B.W.P. wilde echter meer dan de Volksbond, nl. ook de onteigening van de grote domeinen, zonder geweld en mits een redelijke vergoeding voor de eigenaars, tegelijk ook het herstellen van de gemene gronden: "nous voulons créer dans l'océan de la propriété individuelle des îlots de propriété collective" (110). Wat de katholieken daarvan wensten te weerhouden was natuurlijk dat de socialisten tegen alle eigendom waren. Als replek op Vandervelde en Denis, die eveneens aan de

(109) Verscheen in 1911 in de door Kautsky geleide *Die Neue Zeit*. Werd hier geraadpleegd, de vertaling in de uitgave van R. DEPRez en M. SZTEINBERG, *H. de Man et L. de Brouckère. Le mouvement ouvrier en Belgique*, Brussel, Fondation Joseph Jacquemotte, 1965, pp. 77-78. De Man meende dat het "socialisme belge" een poging was om Marx en Bakoenin te verzoenen. In de jaren 1880 zou de Paepe geprobeerd hebben een *modus vivendi* te vinden tussen de collectivistisch ingestelde arbeidersverenigingen en de Proudhonnaanse intellectuelen Denis, G. de Greef "et consorts".

(110) *Annales Parlementaires. Ch. des représentants, séances du 5, du 15 et du 21 mars 1895*, pp. 881-949, 1027 en volgende (Helleputte), p. 1038 vlg.

debatten deelnam, noemde Helleputte het systeem van Vandervelde "le collectivisme opportuniste", vermits de onteigening van de grote domeinen slechts een eerste stap was naar het collectivisme (111). De Guchtenaere sprak zich eveneens uit tegen algemene onteigening en nodigde er Vandervelde toe uit de toegang tot de eigendom voor de kleine boeren te vergemakkelijken, temeer daar de socialistische leider, in het spoor van J. Jaurès, toch sympathie betuigd had voor het klein bezit dat kapitaal en arbeid in één hand verenigt. In feite zat Vandervelde in de knel tussen zijn theoretische opvattingen en de politiek die in de praktijk op het platteland moest gevoerd worden. In het debat beriep hij zich nadrukkelijk op Marx, die hij in de jaren vóór 1894 had leren kennen in de schoot van de linkse studentenbeweging, met als blad *L'Étudiant socialiste*, waar ook Leo Meysmans en Louis de Brouckère actief in waren (112). Maar op andere punten voelt men inderdaad duidelijk de invloed van Jaurès en van gans de collectivistische traditie, meer speciaal in verband met de manier waarop het collectief bezit moet bevorderd worden. Ook de Zwitserse *Allmenden* (gemene gronden), waar de Laveleye aandacht aan besteed had, worden ter hulp geroepen. De Paepe, die nochtans gelijkaardige standpunten verdedigde, werd echter niet geciteerd. Dat verzuim moest hersteld worden door De Guchtenaere die Vandervelde een citaat uit de hoger vermelde tekst van de Paepes tussenkomst op het Congres van 1868 te Brussel voor de voeten wierp, waar duidelijk uit bleek dat "votre grand docteur" het privébezit van de grond wilde afschaffen (113). In zijn lange redevoering kwam Hector Denis terloops terug op dat uit zijn verband gerukte citaat om De Guchtenaere te corrigeren. Volgens hem wilde de Paepe tot een vreedzame oplossing komen. Hij had echter wel rekening gehouden met de hypothese van een absolute onmogelijkheid om tot een verstandhouding met de bourgeoisie te geraken. Denis citeerde daarbij een passus uit de laatste geschriften van de Brusselse dokter, waar diens eclectisme duidelijk uit bleek (114).

(111) J. Maenhout, woordvoerder van de "Oost-Vlaamse katholieke Landbouwersbond", riep uit dat het socialistisch wetsvoorstel (dat helemaal niet bestond), zou zijn "le programme de la Commune de Paris" (p. 1043).

(112) A. MOMMEN, "Een eerste marxistische stroming in de Belgische Werkliedenpartij", in *Tijdschrift van de Vrije Universiteit te Brussel*, 16, Antwerpen, 1973-'74, pp. 32-48.

(113) *Ch. des représentants*, loc. cit., p. 950.

(114) *Ibidem*, p. 890 : Au sein du mouvement ouvrier contemporain, le trade unionisme, le coopératisme, le mutualisme, l'interventionnisme, au lieu de nous apparaître comme autant de mouvements et de conceptions antagoniques, sont à mes yeux des tentatives de réalisation de plus en plus complètes d'une même idée : l'association, la solidarité, la socialisation".

Dat laatste was ook kenmerkend voor Denis die in zijn professoraal betoog al gezegd had dat het socialisme "doit embrasser dans son unité, dans des tendances communes toutes les écoles", die, zij het met uiteenlopende middelen, een einde willen stellen aan de scheiding tussen kapitaal en arbeid (115).

Het kon moeilijk anders, Vandervelde moest op zijn beurt reageren. Hij erkende dat de Paepe, "positiviste et relativiste", een grote invloed gehad heeft op het B.W.P.-programma. Maar De Guchtenaere had uit *Het Kapitaal* van Marx, "théoricien par excellence du collectivisme", veel betekenisvollere citaten kunnen halen. Vandervelde liet zijn nog eerder recente kennis van het marxisme blijken door zich openlijk aan te sluiten bij de materialistische conceptie van de geschiedenis. Volgens deze laatste zullen het klein bezit en de kleine exploitatie moeten zwichten voor de macht van het grond- en nijverheidskapitaal.

Vandervelde stelt zich dus heel anders op dan Denis, die zich beriep op de "positieve wetenschappen", meer speciaal op Sismondi, Stuart Mill en Proudhon, om de kleine en gemiddelde eigendom gekoppeld aan de arbeid van de bezitter te rechtvaardigen. Deze laatste exploitatievorm achtte hij de meest productieve, De justificatie ervan diende uitsluitend gezocht te worden in de "wetenschap" en het economisch en sociaal nut ervan. Zoals de Laveleye denkt Denis dat collectief en individueel bezit complementair zijn en elkaar moeten aanvullen. De oplossingen die hij voorstelt: het oude stokpaardje, herstel van de gemene gronden, coöperatie, organisatie van het landbouwkrediet, hervorming van de landbouwcommissies, wier taak het ook moest zijn de pachten te koppelen aan de prijzen. Dat alles omdat de "autorité supérieure de la science" het zo wil.

Vermits er van enige realisatie van collectivistische maatregelen, behalve dan het oprichten van coöperatieven, geen spraak kon zijn, waren de tegenstellingen tussen de positivist, Denis, en de gematigde marxist Vandervelde, meer academisch dan reëel.

In *Le Peuple* verheugde Vandervelde zich enkele maanden later over de overwinning van de orthodoxe marxistische thesissen van Kautsky op het Congres te Breslau (6-12 oktober 1895) (116). Hij stelde het feit echter niet in een juist daglicht. Zeker werd het een nederlaag voor de zg. "agrariërs, Vollmar, David, Bernstein, e.a." Maar Vandervelde verzwijgt dat ook Bebel en Liebknecht, die evenals Vandervelde theorie en praxis van elkaar gescheiden wilden

(115) *Ut supra*, p. 980.

(116) "A propos du congrès de Breslau", 1 nov. 1895.

houden (117), in het stof beten, ondanks de toejuichingen van een deel der aanwezigen. De aanhaling uit Liebknechts tussenkomst, die Vandervelde gebruikte om de beweringen van de Belgische anti-B.W.P.-pers i.v.m. de expropriatie te ontzenuwen, is bijgevolg niet relevant, vermits de compromisoplossing van de grote S.P.D.-leider verworpen werd (118). De uitspraak van de meerderheid werd enthoesiast toegejuicht. Deze behelsde, zoals hoger al vermeld, dat, gezien hun wetmatig te voorspellen ondergang, voor de kleine boeren niets gedaan kon worden. Dat nu werd door Vandervelde in een waas van tegenstrijdigheden gehuld. De Breslauer resolutie minimiseerde hij als volgt : “le parti socialiste ne doit négliger aucune occasion de dire et de répéter aux paysans que le salut... est dans la substitution de l'appropriation collective à l'appropriation individuelle”. Spijts zijn pril marxisme kon noch wenste Vandervelde zich los te maken van de reeds revisionistische praktijk van het Belgisch socialisme. Gezien voor een socialist collectief bezit - mits enkele aanpassingen ten voordele van klein verbruiksbezit - in elk geval te verkiezen is boven de privé-eigendom, vraagt men zich af tot welk nuttig besluit de omvangrijke streek- en andere studies van Vandervelde en zijn vrijwillige medewerkers wel konden voeren en waarvoor dat alles moest dienen. Daar de B.W.P. als collectivistisch gedoodverfd werd, was er geen enkele kans haar bereidheid tot boerenbescherming op korte en zelfs gemiddelde termijn - zij was nochtans reëel - geloofwaardig te maken. Electoraal zochten de socialisten een doorbraak op het platteland. Tot dat doel konden enquêtes en getheoretiseer, hoe interessant ook voor de historicus, niet leiden. Van meet af aan zat Vandervelde verstrikt in zijn eigen contradicties, maar vooral ook in die van de gehele Belgische maatschappij, waar de B.W.P. toch goeddeels een emanatie van was.

(117) H. G. LEHMANN, *op. cit.*, p. 194 en vlg.

(118) “Aux petits paysans nous dirons franchement que leur disparition comme petits propriétaires est inéluctable et qu'ils seront entraînés par un courant que nous ne pouvons et que nous ne voulons pas entraver”. Maar de ondergang moet zo pijnloos mogelijk zijn : “c'est pour ces raisons que nous voulons inscrire les réformes agraires dans notre programme”. Juist dit laatste werd verworpen. Nochtans citeert Vandervelde een passus uit zijn redevoering in de Kamer, waarin hij nagenoeg hetzelfde voorhield (*Le Peuple*, 1 nov. 1895). Op 15 december 1895 haalde *De Kempen* (A.R.A., Helleputte-Schollaertfonds) veel correcter de woordvoerders van de meerderheid te Breslau aan : “Wij willen volgaarne ons het lot van de boeren aantrekken... maar als zij zich onder de roode vlag scharen moeten zij weten dat zij geen toekomst hebben als eigenaars, hoe klein die eigendom ook zij. Geen stuk vee... geen huis, geen voetje grond mogen zij houden”. Commentaar van *De Kempen* : “Allo boeren, wie doet er mee ?”.

Van zijn kant veroordeelde L. Bertrand herhaaldelijk heel scherp de houding van de orthodoxe collectivisten en marxisten, "purs théoriciens" en waardige erfgenamen van de Duitse filosofen, die te Breslau hun slag thuis gehaald hadden. Waarom te ijveren voor de letterzetter, die toch relatief goed betaald werden, en de kleine boeren aan hun droevig lot overlaten (119)? Van filosofie had Bertrand inderdaad niet veel kaas gegeten, zodat zijn revisionisme berustte op "gezond verstand". Dit zegde hem dat de noodzaak aan collectivisering veel minder bestond in landen met overwegend klein bezit en kleine en gemiddelde uitbatingen dan in gebieden waar het grootgrondbezit de regel was, zoals bv. in Pruisen en Engeland. Daar mochten de socialisten voor zijn part onmiddellijk nationalisatie eisen. Bij ons en in Frankrijk zou zoiets reine waanzin zijn en bovendien nog onrechtvaardig ook, vermits de kleine eigendom haast steeds de vrucht was van harde arbeid. Om de bevolking achter zich te scharen moest de B.W.P. directe voordelen kunnen aanbieden. Men moet er zich bij neerleggen, het kleine boerenbezit is taaier dan het artisanale. Het is geen opportunisme de kleine eigenaars te verdedigen tegen de grote. In een land, waar, gezien de versnippering, het machinisme moeilijk kan uitgebreid worden tot de landbouw, is de kleine uitbating niet alleen de meest productieve, maar misschien het ideaal dat dient nagestreefd te worden. Zij zou immers schenken "une population saine, intelligente, indépendante surtout, qui serait une force pour le pays". Voor Bertrand is collectivisme kennelijk niet meer het einddoel, zodat men hem niet eens kan rangschikken in de dominerende categorie der "revolutionaire attentisten" (120). Op de vooravond van het Congres van de Internationale te Londen, van 26 juli tot 1 augustus 1896, schreef hij dat elk land naar een eigen oplossing moest zoeken, dat elke eigendom op zichzelf geen kwaad was. Het was de plicht van de socialisten niet alleen de landarbeiders te beschermen, maar ook de kleine eigenaars, die aan het bezit houden als aan hun oogappel (121). Vandervelde verklaarde integendeel - en daar werd veel ruchtbaarheid aan gegeven in de katholieke pers - na zijn afreis naar Londen dat, wat de landbouwkwestie betreft, de Belgen het voorstel Kautsky zouden steunen, "écartant les réformes destinées à consolider la petite

(119) "Le congrès de Breslau", in *Le Laboureur*, 2e jg., 3 nov. 1895.

(120) L. BERTRAND, "La question agraire", in *L'Avenir social*, I, Brussel, 1896, pp. 65-88.

(121) "Parti à double face", in *La Flandre libérale*, 5 juli 1896. Deze krant neemt zelf het bericht over uit *Le Bien public*, die in dat alles een bewijs ziet dat de B.W.P.-collectivisten "nationaliseraient les chaumières aussi bien que les châteaux".

propriété" (121). Het is niet van belang ontbloot hieraan toe te voegen dat Vandervelde, wiens rol in de Tweede Internationale zeer groot was, het algemeen rapport over de agrarische kwestie uitbracht, d.w.z. als woordvoerder van de sociaal-democratie op wereldvlak. Dank zij kundig laveren liet het Congres het bij een algemene collectivistische beginselverklaring. In feite liet men elk land de vrije hand om de boeren te organiseren tegen hun uitbuiters. "De Landbouwer" verzekerde zijn lezers dat de kleine eigenaar niets zou afgenomen worden, maar hij zal haast steeds verkiezen zijn lapje grond te voegen bij het gemeenschappelijk bezit om alzo te kunnen profiteren van de welvaart die uit deze samenwerking moet voortspuiten (122). Een mooi staaltje van "wishful thinking". Afgezien van het feit dat de Vlaamse boer door de B.W.P.-pers praktisch niet te bereiken was en goed in de hand gehouden werd door de plaatselijke geestelijke en andere autoriteiten, lijkt het wel zeker dat geen enkele kleine eigenaar voor collectivisme op korte of lange termijn te vinden was en integendeel gretig de hand uitstak naar elke strohalm waarvan hij kon hopen, dat hij hem als bezitter (of zelfs toekomstige bezitter) vlottend zou houden. Op het platteland stond de B.W.P., zeker in Vlaanderen, voor een opdracht die haar krachten ver te boven ging: voor de boeren afschrikwekkende revolutionaire frase aan de ene kant, aan de andere kant eveneens heilloze "revisionistische" pogingen (coöperatieven, enz.).

Naar aanleiding van een regeringsontwerp strekkende tot een verlaging van de erfenis- en overdrachtsheffingen op de kleine boereneigendommen, verdedigden in 1897 Denis en Vandervelde op het theoretisch vlak weer verschillende standpunten. De B.W.P.-kamerleden stemden de wet, "faisant ainsi justice de cette légende qui consiste à les représenter comme des adversaires de la petite propriété" (123). Bij de discussie gewaagde Vandervelde van een linker- en een rechtervleugel bij de socialisten. De rechtsen, waar Jaurès en Denis bij gerekend werden, wilden eigendom voortvloeiend uit arbeid aanmoedigen. De linksen, meer speciaal Vandervelde zelf, beschouwden die poging als ijdel. Toch achtten zij het kwaadsprekerij te beweren dat de linkervleugel de kleine eigendom wil vernietigen. De propaganda voor het collectivisme zouden de socialisten echter niet opgeven. De boeren zouden er vanzelf toe komen, eens ze geruïneerd waren door het kapitalisme (124). Het blijft dus bij een herhaling, zij het dan niet helemaal met dezelfde

(122) "Het socialisme en de landbouwkwestie", in *De Landbouwer*, aug. 1896.

(123) "Pour les paysans", art. van G. Grimard in *Le Peuple* van 11 april 1897.

(124) *Ibidem*.

bewoordingen, van reeds welbekende thema's. "Le Laboureur" nam de parlementaire redevoeringen van Vandervelde en Denis *in extenso* over. "Le Vingtième Siècle" kon er als volgt over ironiseren: "avec son habituelle sophistique" had Vandervelde gepoogd te bewijzen dat "le blanc et le noir sont à peu près identiques". Volgt dan een reeks aanhalingen, waaruit moest blijken dat Langerock, Meysmans, Vandervelde, ja zelfs ook Bertrand en Anseele, spijs hun taktische houding tijdens de discussie van het wetsvoorstel, collectivisten waren en bleven (125).

Dat Denis de kleine eigendom daadwerkelijk ter hulp wilde snellen, blijkt nochtans duidelijk uit diens wetsvoorstel betreffende de organisatie van het landbouwkrediet op mutualistische grondslag (126). De hoofdbekommernis van deze vrijzinnige was zeker het boerenkrediet niet uitsluitend in de handen te laten van de katholieke Raiffeisenkassen. Weer zocht Denis zijn argumenten bij Proudhon, Jaurès, zijn "illustere" leermeester E. de Laveleye en gans de "science positive". Het "socialisme scientifique" kan zich niet verzetten tegen een uitbreiding van de kleine boereigendom. Toch moet daarnaast ook het collectief bezit "forme de droit supérieure et nécessaire" bevorderd worden. Maar dat is slechts verre toekomstmuziek. Denis ziet wel in dat het regeringsontwerp ingegeven is door conservatisme en dat het vooral moet dienen om een dam op te werpen tegen de collectivistische ideeën. Het is wel wat vreemd uit de mond van een vertegenwoordiger van de B.W.P. te vernemen dat de kleine eigendom aanmoediging verdient uit naam van de "sentiment élevé de la conservation sociale". Maar dat nogal vaag aangeduid behoud kan alleen bereikt worden door het doen samenvallen van de vermenigvuldiging van het klein bezit met een parallele uitbreiding van het collectief domein en, nu wordt het subtiel, "afin de mettre sous deux formes la terre aux mains de ceux qui ne possèdent que leur travail et d'autre part aux mains de ceux qui peuvent acquérir la terre et y appliquer, en les associant peu à peu, leur travail et leurs capitaux" (127). Dat betekent dat de kleine eigenaars productiecoöperatieven konden oprichten. Denis had ook een staatslening van 150 à 200 miljoen gevraagd om een collectivistisch experiment te

(125) "Les socialistes et la petite propriété", 8 mei 1897.

(126) H. DENIS, "Proposition de loi relative à l'organisation du crédit foncier mutuel. Déposé à la Chambre des représentants de Belgique dans la séance du 25 février 1897. Développements", in *Annales de l'Institut des Sciences sociales*, 3, Brussel, 1897, pp. 146-169. Dat wetsvoorstel geraakte blijkbaar nooit in de openbare zitting.

(127) *Le Laboureur*, 4e jg., 16 mei 1897. Op de binnenpagina de volledige tekst van de redevoering van Denis in de Kamer.

wagen. Afgaande op de houding en de verklaringen van de socialistische woordvoerders, trachtte de katholieke volksvertegenwoordiger van Aarlen, A. de Limburg-Stirum, de toenmalige tendenzen van het landbouwsocialisme te begrijpen (128). Vanderfeldes *distinguo's* noemde hij "la vieille histoire de la thèse et de l'hypothèse". Hij vroeg zich af of de B.W.P. nog wel degelijk een revolutionaire partij was. Het passief afwachten van het lot van het klein bezit herinnerde hem aan het "laissez faire, laissez passer" van de orthodoxe liberalen. Waakzaamheid is toch geboden, want op meetings blijven de socialistische propagandisten wèl een opstandige taal spreken, die toch de houding van de militanten bepaalt. "Le système édulcoré" verdedigd in het parlement, kan de socialistische arbeider, die geen generaties lang de historische evolutie kan zitten afwachten, niet bevredigen: "la discussion de la Chambre belge est un épisode intéressant, elle contient des aveux utiles à enregistrer, mais elle n'empêchera pas le socialisme de continuer à se montrer un parti essentiellement révolutionnaire". Dat laatste was zeker een "overstatement". Heftige meetingtaal bleef nog lang een sentimentele uitlaatklep. Met revolutionaire actie heeft deze behoefte geen uitstaans.

Toch bestond er in de B.W.P. in 1897 een radicale strekking die zich weinig gelegen liet aan parlementaire evenwichtsoefeningen (129). Vanzelfsprekend behoorde daar ook het dissident Naams weekblad "La Bataille" toe (130). Dit heftig antiklerikaal, anarchiserend en in elk geval anti-revisionistisch blad bond o.m. de strijd aan tegen de B.W.P.-verkozene A. Defnet, die ook belang stelde in de agrarische vraagstukken. Het electoralistisch landbouwprogramma van de B.W.P. en Bertrand, die reeds in 1891 in "Le Peuple" de kleine eigendom verdedigd had, moesten het ontgelden, evenals J. Jaurès met zijn befaamde formule "nous défendrons la petite propriété paysanne qui réalise l'idée socialiste par l'union de la propriété et du travail", argumentatie die niet alleen door Denis en

(128) A. DE LIMBURG-STIRUM, "Le socialisme agraire au parlement belge", in *La Revue sociale catholique*, I, Brussel, 1897, pp. 265-271.

(129) In dat verband citeert *Le Vingtième Siècle* van 8 mei 1897 *Le Socialiste*, weekblad van de "Fédération liégeoise du P.O.", die schreef: "La méthode radicale, conservatrice et réactionnaire tend à maintenir la classe des petits propriétaires économiquement condamnés à la faillite, la méthode socialiste, se plaçant au seul point de vue des intérêts du prolétariat, ne peut avoir pour but de mettre obstacle à l'élimination des petits propriétaires; elle doit tendre, au contraire, à hâter la dissolution d'une classe qui reste un bâton dans les roues du socialisme".

(130) M.-L. WARNOTTE, *Etude sur la presse à Namur, 1794-1914*, (Bijdragen I.C.H.G.), Leuven-Parijs, 1965, pp. 272-282.

Bertrand maar tot op een zekere hoogte zelfs door Vandervelde werd overgenomen (131). "La Bataille" verwacht integendeel van de mechanisering een evolutie naar het rendabeler en dus goedkoper producerend grootbedrijf "qui préparera ainsi, de même que dans l'industrie, les temps proches de la socialisation". De kleine eigendom verdedigen is niets anders dan lokaas uitwerpen om stemmen te winnen. De taak van de socialisten is de evolutie te versnellen, niet ze te remmen (132). Gelijksoortige kritiek werd ook uitgebracht in de schoot van de B.W.P. zelf, meer speciaal door de deskundige staatsagronoom A. Lonay, die wij verder nog zullen te vermelden hebben (133).

Intussen zette Vandervelde onverdroten zijn grondige wetenschappelijke enquêtes verder, streek na streek. De evolutie van het grondbezit in de loop van haast een eeuw onderzocht hij aan de hand van het kadaster (134). Hij kon niet anders dan vaststellen dat het grootgrondbezit meestal afbrokkelde. In 1900 nam Vandervelde duidelijker afstand van Kautsky, vooral i.v.m. de betekenis van het oprichten van landbouwcoöperatieven als middel tot een overgang naar het socialisme. Hij gaf toe dat productiecoöperatieven het kapitalisme ook in de hand konden werken, als zij afweken van hun doelstellingen, maar hield niet van absolute affirmaties op dat gebied. Het algemeen besluit wijkt niet af van wat Vandervelde voordien reeds geschreven had. Hij bleef de hersenschim najagen van een versterking van de collectieve eigendom via het behoud van de staatswouden en van de gemene gronden. Kautsky krijgt wel gelijk waar hij meent dat in militaristische en bureaucratische monarchieën

(131) Zie diens tussenkomst op het landbouwcongres te Wareme (Borgworm) in 1897: "Après avoir ainsi constaté et justifié notre accord pour ne rien faire contre la propriété paysanne parce que le rôle du socialisme n'est pas de séparer la propriété du travail, mais, au contraire de réunir dans les mêmes mains ces deux facteurs de toute production...". Anderzijds moet er toch niets voor gedaan worden. De kleine boereigendom krijgt alleen uitstel van executie. Cf. E. VANDERVELDE, *Essais sur la question agraire en Belgique*, Parijs, 1902, p. 30.

(132) "Le machinisme agraire", in *La Bataille* van 26 dec. 1897 (A.R.A., Helleputte-Schollaertfonds).

(133) Intussen bleven de redevoeringen en de geschriften van de meeste officiële woordvoerders van de B.W.P. eindigen met enkele zinnen over de technieken van de XXe eeuw, die het collectivisme zullen bewerken, vaak na een pleidooi voor een verlenging van de pachttermijnen en voor andere lotsverbeteringen. H. Derbarsy kondigt aan dat vóór het collectivisme zal komen "le stade douloureux de l'expropriation forcée du capitalisme". ("Réglementation des contrats de fermages", in *L'Avenir social*, V, Brussel, 1900, p. 167 en vlg.

(134) E. VANDERVELDE, *La propriété foncière en Belgique*, Parijs, 1900. Vol met vandaag nog bruikbare gegevens.

de socialisten het aantal boeren niet moeten helpen verhogen. In België echter zal de stedelijke landbouwindustrie (stoommelkerijen, cikoreifabrieken, suikerraffinaderijen, stokeren, enz.) leiden tot een concentratie waar alleen de coöperatieven het hoofd aan zullen kunnen bieden. De technische noodwendigheden zullen de voordelen van de collectieve exploitatie van de grond doen inzien, en dat zal gebeuren nog voor het socialisme "ait déjà conquis la production industrielle" (135). Beantwoordde een zo buitensporig optimisme aan een psychologische behoefte? Geloofde Vandervelde er nog zelf aan, na zovele quasi vruchteloos gebleken theoretische en propagandistische inspanningen? Het einde van de geschriften en redevoeringen is steeds lyrisch-optimistisch, vermits de ontwikkeling onvermijdelijk voert naar een socialistisch collectivisme (136).

Enkele jaren later is Vandervelde geëvolueerd - ondanks de verbale opsmuk - zoniet tot een onmiskkenbaar pessimisme, dan toch tot een illusieeloos realisme. Dat is de opinie van zijn jongste biograaf, R. Abs, die nochtans slechts enkele bladzijden kon besteden aan de agrarische kwestie (137). In 1906 zoekt Vandervelde de oplossing niet meer in de productiecoöperatie, maar wel in de "socialisation des industries agricoles", mogelijk gemaakt door de omstandigheid dat de stedelijke industriële agglomeraties en het platteland elkaar steeds meer beïnvloeden (138). Van productiecoöperatieven verwachtte hij vóór de Eerste Wereldoorlog niet veel meer. Dat wantrouwen gold niet alleen de neutrale, die vooral voordelig waren voor de meest investerende partners, maar ook de arbeidersproductiecoöperatieven, die ofwel mislukten bij gebrek aan *know how* en kapitaal, ofwel uitgroeiden tot een "société de petits patrons, de petits capitalistes, dont on peut dire, avec Proudhon, que 'n'étant associés que pour eux, ils sont associés contre tout le

(135) *Ibidem*, pp. 296 en 322. Naïef klinkt ook volgende zinsnede (p. 321): "Ainsi est-il à prévoir que c'est par l'expropriation de ces industries (bedoeld zijn melkerijen, enz.), la socialisation des forêts, les oeuvres de colonisation intérieure qui assainiraient les fagnes, défricheront les bruyères, féconderont les terres incultes, que débutera la conquête collectiviste des campagnes".

(136) Zie ook *Essais sur la question agraire...*, *op. cit.*, p. 86. Daar wordt gezegd dat de B.W.P. zowel het klein bezit als de kapitalistische eigendom moet beschouwen als productievormen "destinées, dans un avenir plus ou moins proche, à disparaître ou plutôt à se transformer en propriété sociale - forme supérieure et synthétique, qui unirait leurs avantages en éliminant leurs inconvénients". Deze "synthese" zal voortvloeien uit de onteigening van de grootgrondbezitters en ook uit de vrije coöperatie, die zal uitmonden in de superieure vorm van de "culture associée".

(137) R. ABS, *Emile Vandervelde*, Brussel, Labor, 1973, pp. 137-151.

(138) E. VANDERVELDE, *Le socialisme et l'agriculture*, Brussel-Parijs, 1906.

monde' ” (139).

Is er enige originaliteit te vinden in de interpretaties van Vandervelde - de omvang van zijn goed gedocumenteerde geschriften is een verdienste apart - dan is het wel dat eigenaardig mengsel van “orthodox” marxisme à la Kautsky en van revisionisme, waarin de ingrediënten echter niet met elkaar versmelten. Er zit ook nog iets in van het zg. “Belgisch collectivisme”, in de lijn van Cesar de Paepe, die hij echter voorbijgestreefd achtte door de marxistische benaderingswijze (140).

In 1908 schijnt Vandervelde tot enigszins nieuwe inzichten gekomen te zijn. Hij weegt Kautsky en David tegen elkaar af. Zij hebben beiden gelijk en ongelijk al na gelang van het landbouwgebied, de oppervlakte, de bezitsverhoudingen, de aard van de teelten, enz.. Zo komt hij tot het besluit dat “les plans de socialisation, qui rencontrent grand accueil dans les pays de latifundia restent purement théoriques jusqu'à présent dans les pays de propriété morcelée”. Bij ons ontbreekt immers het leger landarbeiders “vrais prolétaires des campagnes”. Ook moet hij concluderen dat de grote exploitaties de kleine niet opgeslokt hebben. Vermits het familiaal bedrijf leefbaar blijkt te zijn, schijnt de landbouw nog een geruime tijd te moeten blijven “le domaine par excellence d'exploitation individuelle”. De kleine boeren bezitten vaak hun werktuigen, ze leiden hun bedrijf als zelfstandigen, zij vormen daarom een “classe distincte du prolétariat proprement dit” (141).

In een studie over de evolutie van het socialisme op landbouwgebied kon in 1911 de ons reeds bekende E. Vliebergh, Leuvens hoogleraar en ondervoorzitter van de Boerenbond, sereen

(139) Uit *La coopération neutre et la coopération socialiste*, Parijs, 1913, geciteerd door R. ABS, *op. cit.*

(140) Dat schijnt ook het geval te zijn bij de Vlaamsgezinde Alberic de Swarte, die in *Le Peuple* van 22 aug. 1900 in een hoofdartikel de strijd in de Internationale over het agrarische probleem resumeerde. Hij besprak in een gunstige zin de pas verschenen Franse vertaling van Kautsky's *Agrarfrage* en hoopte dat er congressen zouden gehouden worden waar meer kleine boeren en landbouwarbeiders op zouden verschijnen (tot dan toe was dat maar zeer gedeeltelijk het geval geweest; op het eerste te Nijvel waren er praktisch geen aanwezig), te vergelijken met het Hongaars van 1897 waar eensgezind een resolutie aanvaard werd “déclarant inévitable la disparition de la petite propriété et insistant sur l'appropriation du sol par la collectivité”. De Swarte vermeldt echter niet dat de bezitsverhoudingen in Hongarije wel enigszins anders lagen dan in België.

(141) E. VANDERVELDE, *Le socialisme agraire ou le collectivisme et l'évolution de l'agriculture*, Parijs, 1908, o.m. pp. 67 en vlg., 396 en vlg.

kritiek uitbrengen op de geschriften van Vandervelde (142). Het pleit was immers al lang beslecht in het voordeel van de katholieke landbouwersverenigingen. De panische angst voor een socialistische doorbraak op het platteland was nog slechts een kwade herinnering.

Helemaal anders dan de revisionisten en Vandervelde in zijn laatste geschriften vóór 1914 zag de socialistische ingenieur-staats-agronoom Alex Lonay, directeur van de "Ecole provinciale de mécanique agricole du Hainaut" te Mons, de evolutie van de landbouw in België. In de jaren 1900 bleef hij Kautsky volop gelijk geven tegen David. Als agronoom bewees hij dat "considérer le morcellement des cultures comme un progrès est une hérésie technique, économique et sociale" (143). Een andere studie besloot hij als volgt : "...Kautsky a raison de penser que l'avenir appartient à de vastes exploitations que feront valoir des associations de travailleurs agricoles, mais à condition qu'elles soient armées de la science et de la mécanique" (144). Anders dan Vandervelde kon Lonay de kleine boeren-eigenaars niet beschouwen als een klasse die verschilt van die van de proletariërs, als een soort kleine zelfstandigen. Zij exploiteren de arbeid van vrouw en kinderen om deze laatsten "une maigre subsistance" te verzekeren. Op die manier kunnen zij ook relatief hoge pachten betalen. De landbouwassociaties hadden vooral, via een hoger rendement, de grondrente nog doen stijgen. In gebieden met kleine exploitaties werden zij overigens gecontroleerd door de grondbezitters. De cijfers van de tellingen interpreteerde hij als volgt : in België was er wél een beweging naar een grotere concentratie, vermits het aantal boeren-eigenaars verminderde ten opzichte van dat van de eigenaars-renteniers. Daar de kleine bedrijven stand houden en zich zelfs nog vermenigvuldigen

(142) E. VLIBERGH, *Het landbouwsocialisme* (Les op Vierde sociale week, 1911), Gent, 1912, p. 11 en vlg. Vliebergh stelt vast dat de socialistische revisionisten blijkbaar niets anders willen dan de Boerenbond. Hij loochent dat de katholieke verenigingen dienen om er de boeren toe in staat te stellen hun pacht te betalen aan de eigenaars. In 1909 riep A. Wauters in de Kamer uit : "Welnu weet ge wat ge doet, met uwe syndikaten en uwe onderlinge maatschappijen ? Ge maakt daarmee geheele troepen gereed voor ons". "Maar ge zoudt zeggen dat nu onze Belgische socialisten minder geestdriftig geworden zijn dan ze vroeger waren, wat landbouwverenigingen betreft".

(143) A. LONAY, *L'évolution de l'agriculture dans ses rapports avec l'intérêt des propriétaires, des cultivateurs et des ouvriers* (Abonnement Germinal), Gent, 1913. Deze stelling had hij ook verdedigd op een internationaal landbouwcongres te Madrid in 1911, wat aanleiding gaf tot protest van een lid van de Belgische delegatie en daarna tot een polemiek met *Le Patriote*.

(144) A. LONAY, *La concentration capitaliste en agriculture*, Mons-Parijs, 1908, p. 15.

verslinden zij de grote, d.w.z. de enige op lange termijn rendabele.

Dat Lonay het goeddeels bij het rechte eind had, bleek pas een goede twintig jaar later, tijdens de crisis der dertiger jaren van onze eeuw. Na zich in de twintiger jaren, met niet veel meer succes, nog wat ingezet te hebben voor de boeren, met de oude propagandamiddelen en leuzen (coöperatieven, het er doordrukken, tegen de wil van de rechtse katholieken en enkele conservatieve liberalen, van een enorme verbetering van de pachtvoorwaarden), had de B.W.P. geen politieke oplossing meer te bieden aan een toen snel slinkende boerenbevolking. Ook de blijkbaar revisionistisch geworden Lonay had toen helemaal geen persoonlijke visie meer op het landbouwprobleem. Hij verdedigde nu waarachtig middelen waarvan de ontoereikendheid reeds ten overvloede bewezen was in de decennia vóór de Eerste Wereldoorlog (145).

Dit laatste stuk is, zoals aangekondigd, gewijd aan de verkiezingsstrijd en de socialistische propaganda in de negentiger jaren. Dat deze laatste voortvloeide uit de visie die men had op de economische en sociale situatie op het platteland, ligt voor de hand.

In 1890 meende Jean Volders te mogen vaststellen dat de concentratie volop aan de gang was. De boeren kunnen zich alleen redden met landbouwsyndicaten op te richten. Deze zouden "en grand et en commun" de gronden van de aangeslotenen moeten bewerken. Niet in het oprichten van tolmuren ligt de oplossing. De kapitalistische concentratie zal een landbouwsocialisme in het leven roepen en voor het socialisme meer doen dan gelijk welke propaganda (146). Voor een stuk vindt men hier de weerslag van de Paepe's collectivistische opvattingen en van diens vertrouwen in de wetmatigheid van het gebeuren. Dat de katholieken druk bezig waren met het oprichten van verenigingen, in een geest die gans verschilde van de door "Le Peuple" gewenste, scheen Volders nog niet te weten. De rijpe vrucht zou ook niet in de schoot van de socialisten vallen.

Toch heeft de jonge B.W.P. het, in de jaren vóór het invoeren van het algemeen meervoudig stemrecht, niet gelaten bij een lijdzaam afwachten. Omstreeks 1890 was er 'al liberale en wellicht ook

(145) A. LONAY, *Le Parti Ouvrier Belge à la conquête définitive du pouvoir*, (reeks "L'églantine"), Brussel, 1930. Bv. "Rechercher par des informations sur place au préalable, les sociétés coopératives qui pourraient avoir de l'utilité pour les cultivateurs de la localité considérée" (p. 11). Verder: "propagande verbale à domicile", "conférences, causeries", "les attendre le dimanche à la sortie de la messe", enz., middelen, die, zoals we verder zullen zien door Zéo (Serwy) in 1897 al aanbevolen werden op een congres!

(146) *Le Peuple*, 2 april 1890.

disparate socialistische agitatie op het Vlaamse platteland, op het katholiek congres te Mechelen door Léon de Béthune gequalificeerd als een "guerre de tous les jours" (147).

Op het achtste jaarlijks congres van de B.W.P. te Namen (29 en 30 mei 1892) wees L. Bertrand op de noodzaak van een agrarisch hervormingsprogramma (148). Een uitbreiding van het stemrecht was niet meer tegen te houden.

Reeds werd gezegd dat de angst voor een groot socialistisch succes bij de kleine boeren de katholieke leiders eerst in een paniekstemming bracht. In 1893 en 1894 spoorde de "Courrier de l'Escaut", zoals verschillende andere katholieke bladen, aan tot het oprichten van boerensyndicaten en andere verenigingen, om zodoende het tot stand komen te verhinderen van een "mouvement agricole basé sur la lutte des classes" (149). De syndicaten mogen niet in de handen vallen van de "haineux ennemis de l'ordre social", die ze zouden misbruiken als een instrument voor agitatie en vernieling. In Wallonië moet het voorbeeld van de Boerenbond gevolgd worden, meer "associations professionnelles à base religieuse et conservatrice" dienen opgericht te worden. De grootgrondbezitters worden ertoe uitgenodigd hun sociale plichten na te komen (150).

In mei 1894 gaven verschillende katholieken in de Senaat uiting aan hun ongerustheid t.a.v. de uitslag van de e.k. verkiezingen op het platteland. Gérard Cooreman (Gents industrieel) zou de "Conseil supérieur de l'Agriculture", die de landbouwcommissies overkoepelde, gaarne gedemocratiseerd zien door er echte grote, gemiddelde en zelfs kleine boeren in op te nemen. Hij is ook bezorgd om de landarbeiders: "armés du bulletin de vote, ils peuvent changer de fond en comble... la physionomie politique des campagnes". Gewonnen voor de collectivistische ideeën zouden zij wel eens "de sauvages jacqueries" kunnen ontketenen. Ook vreest hij dat de crisis de landarbeiders naar de stad zou doen afvloeien, waar de werklozen zeker een gemakkelijke prooi zullen worden van subversieve propaganda (151). Ook baron de Coninck de Merckem, katholieke grondeigenaar (Veurne-Diksmuide), ziet de toekomst somber in. Zoals de meesten van zijn klasse verwacht hij alles van protectionistische maatregelen. De kleine boeren en de landarbeiders

(147) A. VARZIM, *op. cit.*, p. 13.

(148) J. DESTREE en E. VANDERVELDE, *Le socialisme en Belgique*, Parijs, 1903, p. 132.

(149) "Les syndicats agricoles", 25 juni 1893.

(150) *Courrier de l'Escaut*, "Les ligues agricoles", 24 mei 1893 (*Le Bien Public* wordt met instemming geciteerd).

(151) *Annales parlementaires, Sénat, 1893-1894*, p. 305.

moeten op het platteland vastgehouden worden. De pachten mogen daarom niet meer stijgen. Wijken ze uit naar de stad, dan zullen ze er de lonen van de industriearbeiders drukken, wat op zijn beurt stakingen zal uitlokken. Dat het niet overdreven is van paniek te spreken, blijkt uit volgende zinsnede: "si des émeutes survenaient dans les campagnes, il serait impossible de les réprimer. C'est toute la population qui se soulèverait contre ceux qui possèdent" (152). Op de vooravond van de verkiezingen met M.A.S. achtte ook Cyriel Buysse een plattelandsoproer niet uitgesloten. Een plotse wijziging van het politiek bestel zou de kleine Vlaamse boeren wel eens kunnen veranderen in een barbaarse horde, dorstig naar wraak. Zij zouden zich o.m. kunnen vergrijpen aan de conservatieve katholieke grondbezitters die ze tot dan toe willoos gehoorzaamd hadden (153). Voor de bezittenden is het een geluk dat de stedelijke B.W.P.-propagandisten de boeren niet kennen. Dezen zijn niet gevoelig aan dezelfde argumenten als de industriearbeiders (154). Het belangrijkste verschil is dat de landlieden eerbied hebben voor de eigendom. Ook wie nog niets heeft hoopt op zijn beurt eigenaar te worden.

De katholieke propaganda zou inderdaad deze gevoelige snaar betokkelen. Zij zou pleiten voor een uitbreiding van het klein boerenbezit, want de ontferden lenen geredelijker het oor aan de socialistische lokstem (155).

Al naargelang de verkiezingen naderden, ging ook de socialistische pers meer en meer aandacht besteden aan het landbouwprobleem. In 1893, toen de B.W.P. nog steeds geen

(152) *Ut supra*, p. 315.

(153) C. BUYASSE, "Het socialisme...", *op. cit.*, p. 211.

(154) De Landbouwersbond van Oost-Vlaanderen maakt van deze soort paniek gebruik om de eigenaars aan te sporen tot geldelijke steun bij de verkiezingen: "gij moet de voogd en de vriend zijn van de arme landbouwers en werklieden... Geeft nu met vrijen wil, wenscht gij later niet ontroofd te worden". Het komt er immers op aan "den opkomenden vloed te stremmen van 't socialismus", cf. *De Landbouw*, 2e jg., 8 juli 1894. Verslag van de schatbewaarder, advocaat J. Maenhout.

(155) Zie het motto, op de eerste blz. van dit artikel, IV, 1973, p. 191. Ook de katholieke *Courrier de l'Escaut* drukt zich, wat dit punt betreft, bijzonder duidelijk uit. Het is haast een les in toegepast historisch materialisme: "Tant qu'il ne s'est pas élevé à la propriété, le paysan peut se laisser séduire par les théories communistes... du jour qu'il est petit propriétaire, il devient par là même un ennemi-né de la doctrine socialiste... C'est pourquoi l'idéal d'un gouvernement démocratique doit être la transformation des travailleurs salariés en propriétaires et sa préoccupation constante doit être de protéger les petits propriétaires... afin de leur faciliter la conservation de la propriété" (Bij "Intérieur", 8 augustus 1893).

uitgewerkt programma had, kwamen in "Le Peuple" o.m. aan het woord L. Bertrand, Léo Meysmans (Léo), J. Volders, Aug. Dewinne, G. Defnet en A. Octors. De uitbuiting van de kleine boeren en de landarbeiders werd daarin aangeklaagd. Er werd aangedrongen op het uitwerken van een eigen socialistisch landbouwprogramma. In afwachting daarvan kon een "vigoureuse campagne" gevoerd worden op de buiten, waarbij de stedelijke arbeidersorganisaties zich niet mochten laten verleiden tot excessen. Het kwam er niet in de eerste plaats op aan de boeren te "dekatholiseren". Er werd gepleit voor de onteigening van de grote domeinen om zodoende de landbouwer grond te geven die hij in gunstige voorwaarden zal kunnen bewerken. Of hij dat nu zou doen als kleine eigenaar of als lid van een coöperatief, daar wilde Bertrand zich nog niet over uitspreken. Het zal gebeuren "sous la forme qui leur (nl. de boeren) conviendra le mieux". Onze boeren worden gekweld door landhonger. Dat opportunistisch standpunt zou Bertrand later blijven verdedigen, o.m. tegen E. Vandervelde. Voor Bertrand waren "les masses profondes de nos campagnes... mûres pour le socialisme". Optimisme dat door velen gedeeld werd, ondanks de geringe aanwezigheid van socialistische militanten in de dorpen (156). Protectionisme werd afgewezen en er werd gepleit voor een verlaging van de pacht prijzen, opdat de eigenaars zich niet meer zouden blijven vetmesten met de meerwaarde die de boeren aan de grond toevoegden (157).

Wat betreft de propaganda beval J. Volders zondagse uitstappen van kleine groepen militanten naar de dorpen aan. "Pour ouvrir leur esprit" zou men met de boeren gesprekken kunnen gaan aanknopen in de herbergen (158). Zoals in Duitsland en Frankrijk werd in deze jaren gedaan aan "Landagitation". Dat daarbij uitgegaan werd van reformistisch-opportunistische praemissen is klaar. In 1893 zou de Tweede Internationale zich ernstig gaan bekommeren om de agrarische kwestie (159). Op het congres te Zürich (6-12 aug.) werd beslist dat op het volgende, in 1896 te Londen te houden, alle nationale groepen verslag zouden uitbrengen over de agrarische kwestie (160).

(156) Voor de standpunten van Bertrand, zie *Le Peuple*, 13 juni 1893, 7 augustus en 30 januari 1893.

(157) L. Meysmans, *Le Peuple*, 8 juni 1893. De zekerheid dat de boeren, vermits hun toestand nog beklagenswaardiger was dan die van de fabrieksarbeiders, zich zullen losmaken van de pastoor om deel te nemen aan de socialistische strijd komt tot uiting in een reeks artikelen van G. Defnet en J. Volders: *Le Peuple*, 14 maart 1893, 10 mei 1893, enz.

(158) *Le Peuple*, "La conversion du paysan", 27 juli 1893.

(159) H.G. LEHMANN, *op. cit.*, pp. 77 vlg.

(160) G. Defnet, "Lettre de Zürich", in *Le Peuple*, 16 aug. 1893.

Enkele dagen na het internationaal congres prees Bertrand de Gentenaren, die, in kleine groepen, kranten en vlugschriften gingen uitdelen, na de mis. Hun verschijning moest telkens een verrassing zijn, om de pastoor niet de kans te geven de "raids" te laten mislukken (161). Deze socialistische taktiek had, er wordt verder nog op teruggekomen, niet meer succes dan bv. in Duitsland of Frankrijk. Toch was er geen tekort aan optimisme. Aug. De Winne, later de auteur van het bekende "Door arm Vlaanderen" (162), verheugde zich in september 1893 over het binnendringen van de socialistische idee op het platteland. Elke zondag gaan gelegenheidsredenaars met de boeren spreken. De propagandisten overstromen nu eens deze en dan weer een andere streek met manifesten en brochures. Het gebeurt alles veel vlotter dan men had durven hopen. Maar de katholieken, liever dan de klemtoon te leggen op godsdienstige motieven, stelden de socialisten voor als dieven van hun stukje grond (163). De Winne kondigde al een taktiek aan die later werd toegepast, nl. het publiceren van een serie dorpsmonografieën om het te bewerken milieu beter te kennen, o.m. op het vlak van de bezitsverhoudingen, het beloop van de pachten, enz. Maar over het algemeen zou het volstaan te blijven hameren op de tegenstelling tussen arm en rijk, tussen arbeid en parasitisme. Terloops kon de propagandist ook enkele stekelige opmerkingen maken over de oorsprong van het grootgrondbezit en de manier waarop de zo moeizaam door de boeren uit de bodem gehaalde rijkdommen door de eigenaars verkwist worden. We noteerden al dat de katholieke leiders vreesden dat deze en dergelijke argumenten zouden inslaan.

Nog vóór het opstellen van een socialistisch programma werden brochures verspreid van de hand van L. Bertrand ("Aux Paysans. Lettres ouvertes aux petits fermiers et ouvriers agricoles") van A. Hendrickx ("Nieuwe boerencathechismus in tien lessen") (164). Hierin worden een aantal eenvoudige principes uiteengezet. De boeren moeten niet stemmen voor hun meesters. Protectionisme brengt geen oplossing, de pachtprizen moeten dalen. De pachtkontrakten moeten lopen over vele jaren en de huur van de grond dient gekoppeld te worden aan de opbrengst en de prijs van de landbouwprodukten. De produktiviteit van de bodem moet

(161) "Tactique socialiste", in *Le Peuple*, 26 aug. 1893.

(162) Gent, 1903.

(163) "Chez les paysans", in *Le Peuple*, 7 sept. 1893.

(164) Brussel, z.d., echter al vermeld in een artikel van 25 december 1893 in *Le Peuple* (De Winne). Hendrickx kent blijkbaar ook later omgewerkte en aangevulde versies (bv. Gent, 1896). Eerste versie vermeld door De Winne in *Le Peuple* van 25 december 1894.

opgedreven worden en de gemeentelijke gronden dienen verhuurd te worden aan landarbeiders. Het landbouwkrediet moet van staatswege georganiseerd worden. Ten slotte wordt het oprichten van aankopen-verkoopcoöperatieven aanbevolen (165). De meeste punten van het latere programma van Quaregnon treft men al in deze brochures aan.

De cathechismusvorm, met vragen en antwoorden, die dezelfde argumenten op een nog frappantere manier gebruikte, was in de mode. Er wordt in deze brochures bv. gezegd dat de socialisten niet tegen de godsdienst zijn, dat grootgrondbezit de vrucht is van geweld en bedrog, dat de belastingen niet naar de pachters mogen afgeschoven worden, dat er een einde moet gesteld worden aan verkwestingen aan leger, vorstenhuis, Kongo, enz.

Meer bestemd voor de scholing van de militanten is de brochure van Leo (Meysmans), "Le parti ouvrier et les campagnards" (166). Toch richt zij zich rechtstreeks tot de boeren, voor wie het stuk echter veel te geleerd was. O.m. wordt de acht-urendag ook gevraagd voor de landbouwarbeiders, evenals een hervorming van de landbouwcommissies, waar ook pachters en landarbeiders zitting in moeten nemen. Een werkelijke oplossing zal echter het collectivisme brengen. Er kan begonnen worden met een uitbreiding van bezit van gemeente en Staat. De gemeenten dienen landbouwmachines te kopen om ze ter beschikking te stellen van de pachters. Ook hier de eis dat de toegevoegde meerwaarde bij het scheiden van de pachter zou vergoed worden. De kleine bezitters krijgen de verzekering dat het socialisme ze niet zal onteigenen. Zij willen alleen de grote kapitalistische eigendom tot collectief bezit maken. Dat laatste zal in de hand gelegd worden van nationaal en internationaal gefedereerde landbouwsyndicaten. Meysmans was, veel meer dan Bertrand, een collectivist (167). Zoals later Vandervelde, wilde Meysmans de kleine boer-eigenaar zien verdwijnen. Ook hij slaagde erin de naam van de

(165) Bertrand staaft zijn betoog met cijfers, die kennelijk dikwijls stammen uit de toch al sterk verouderde studies van de Laveleye.

(166) Uitgave van de "Étudiant socialiste", Brussel, november 1893.

(167) Leo Meysmans behoort tot de kring der socialistische studenten die sedert 1889 Marx bestudeerden. Vulgariseerde in *L'étudiant socialiste* het marxisme en meende dat de kleine eigendom diende te verdwijnen (Cf. A. MOMMEN, "Het communistische manifest...", *op. cit.*, pp. 187-188). De in deze brochure voorkomende standpunten ontmoet men wat later in het B.W.P.-programma en bij Vandervelde.

Paepe en diens voorlopers te vermijden (168).

De dag vóór het congres te Quaregnon verheugde A. Octors er zich over dat de Brusselse propagandisten zoveel bijval vonden in nochtans katholieke dorpen. Ook in het Luikse, in de Ardennen en de streek van Verviers boekte men goede resultaten. In de Vlaamse dorpen heeft de reactie de eigenaars tegen de B.W.P. opgehitst. Maar ook daar zal de bevolking uiteindelijk "ingérer la potion socialiste". Hetzelfde artikel geeft een verslag van de pachtgebruiken in de streek van Halle, aankondiging van wat later systematisch en op een grotere schaal zal geschieden (169).

Maar al de tot nu toe vermelde punten vormen samen nog geen officieel socialistisch landbouwprogramma, ofschoon het congres te Quaregnon er niet veel aan zal toevoegen.

De agrarische kwestie kwam voor het eerst te berde op het buitengewoon B.W.P.-congres te Brussel, gehouden op 25 en 26 december 1893. De maatregelen die daar voorgesteld werden bleven ver beneden de maat van de standpunten die voordien al verdedigd werden in de socialistische pers en de hoger vermelde brochures. Het voorgesteld programma viel een koel onthaal te beurt. Volgens Serwy (Zéo), de latere secretaris van de Tweede Internationale, verraadde de houding van de congressisten een "ignorance des choses de la glèbe" (170). Anseele noemde het eerder een programma voor de kleine progressistische burgerij. Men bekommerde zich te veel om de kleine eigenaars en men vergat dat de socialisten dichter stonden bij de landbouwarbeiders. Dat deze in Vlaanderen niet zo talrijk meer waren wist Anseele blijkbaar niet. Hij eiste nieuwe studie om te geraken tot een programma dat sprak tot het hart en de geest van de landbouwarbeiders, d.w.z. dat het moest zijn "simple et fort catégorique". Dat lijkt revolutionaire taal. Een speciale commissie werd aangesteld om verslag uit te brengen op het jaarlijks B.W.P.-congres dat op 25 en 26 maart te Quaregnon plaats had.

In het "Programme économique", onderdeel van het programma van Quaregnon, worden een aantal maatregelen voorgesteld ten voordele van de landarbeiders. Maar ondanks het feit dat Anseele deel uitmaakte van de commissie, was deze er niet in geslaagd een werkelijk nieuw programma uit te werken. Op het vlak van de

(168) Ook H. LANGEROCK, *op. cit.*, publiceerde in oktober 1894, dus kort na het congres te Quaregnon, zijn eerder oppervlakkig boek over het landbouwsocialisme, waarin een ganse serie meer of minder utopische collectivisten behandeld worden, zonder dat er ergens spraak is van de Paepe.

(169) Octors, "Le socialisme dans les campagnes", *Le Peuple*, 24 maart 1894.

(170) V. SERWY (Zéo), "Les congrès agricoles du Parti Ouvrier Belge", in *L'Avenir social*, V, Brussel, 1900, pp. 1-2.

onmiddellijke verwezenlijkingen was het overigens moeilijk iets anders en iets beters voor te stellen (171). Citeren wij even de belangrijkste punten : reorganiseren van de landbouwcommissies, waarvan de leden op voet van gelijkheid moesten aangesteld worden door eigenaars, pachters en arbeiders. Zij zouden ook de functie moeten vervullen van werkrechtscraden, een minimum salaris voor te stellen hebben aan de openbare macht. Ook dienden zij tussenbeide te komen bij het bepalen van het bedrag van de pachten. Verder, schadeloosstelling van de pachter voor aangebrachte meerwaarde, een grotere participatie van de eigenaar in door zijn pachter geleden schade (droogte, andere natuurrampen), opheffen van het eigenaarsprivilege (dat de bezitter maakte tot de bevoorrechte schuldeiser), door Staat en provincie georganiseerde landbouwverzekering, gratis landbouwenderricht, aanleggen van proefvelden, oprichten van modelhoeven, landbouwlaboratoria, enz., ter beschikking stellen door de gemeenten van landbouwmachines, toekennen van gemeentelijke gronden aan collectiviteiten van arbeiders, die er zich echter toe zullen verbinden geen gesalarieerden aan te werven. Werd eveneens gevraagd, publieke steun bij het oprichten van landbouwcoöperatieven, voor de aankoop van zaaigoed en mest, voor het oprichten van melkerijen, voor de aankoop en exploitatie van landbouwwerktuigen, voor de verkoop van de produkten, de collectieve uitbating van de bodem en de organisatie van het landbouwkrediet. Er zijn ook mineure, maar niettemin bij de propaganda vaak geciteerde punten, betreffende de beperking van het gehate jachtrecht, enz.

Het programma bevat verschillende collectivistisch geïnspireerde, maar gezien de machtsverhoudingen, niet te realiseren eisen. In de praktijk zou de B.W.P. dan ook hoofdzakelijk de "revisionistische" aspecten ervan beklemtonen. Enkele van de zopas vermelde collectivistische bepalingen werden pas na de discussie ingelast. Het was Louis de Brouckère die het artikel liet inlassen i.v.m. het verdelen van de gemeentelijke gronden onder de landarbeiders en de kleine boeren. Bertrand dacht dat het beter was zelf coöperatieven op te richten dan een beroep te doen op de gemeentebesturen. Dat werd beaamd door de Brouckère, die meende dat de landbouwcoöperatieven dienden samen te werken met de stedelijke (172). Het is deze weg die de socialist later, overigens

(171) *Ut supra*, p. 2.

(172) Over de congressen van 1893 en 1894, cf. *P.O.B. Compte rendu du Congrès extraordinaire tenu à Bruxelles les 25-26 décembre et du Xe Congrès annuel tenu à Quaregnon les 25 et 26 mars 1894*, Brussel, 1894 (Bibl. Inst. E. Vandervelde, Brussel).

met weinig succes, ingeslagen hebben. De katholieke verenigingen hadden op dat punt echter een grote voorsprong en beschikten bovendien in de dorpen over de nodige kaders.

Serwy merkte later op dat veel van de voorgestelde hervormingen vooral de gemiddelde en kleine boeren aanbelangden, maar dat zij daarom niet kleinburgerlijk mochten geheten worden (173). Dat was zeker niet het geval met de collectivistische bepalingen en met het vastleggen van een minimumsalaris voor de landarbeiders. Ervaring kon later nog leiden tot de nodige aanpassingen.

Met dit programma en gewapend met een reeks brochuurtjes die het in een eenvoudige taal uiteenzetten (174), konden de militanten hun agitatie op het platteland versterken. Zij beschikten sedert juli 1894 ook over een weekblad "Le Laboureur, hebdomadaire de la démocratie rurale" en de Vlaamse tegenhanger ervan "De Landbouwer" (Gent). Daarin werd vooral verzet aangetekend tegen het verwijt dat de socialisten er op uit waren de kleine eigenaars te beroven, maar tegelijk werd gepleit voor collectivisering van de grond. Op 23 juni 1894 verscheen in "Le Peuple" een oproep aan de militanten om namen te bezorgen van landslieden die in aanmerking kwamen voor proefexemplaren van "Le Laboureur". Van de wekelijkse marktdagen moest gebruik gemaakt worden om de distributie en de verkoop te organiseren.

Stuk voor stuk werden in de weekbladen de belangrijkste punten uit het landbouwprogramma van Quaregnon uiteengezet, echter in een taal waar de boeren zeker niet vertrouwd mee waren. Meetings werden georganiseerd in verschillende dorpen van het arrondissement Nijvel, wat blijkbaar niet op veel tegenstand stuitte (175) en ook in de kantons van Lessen en Ath (176). Propaganda werd gevoerd voor de socialistische kandidaten voor de

(173) *Op. cit.*, in noot 170.

(174) Bv. *Aan de landbouwers, pachters en buitenlieden*, Brussel, Soc. coopérative "La Presse socialiste", 1894 (Sem. hed. gesch. V.U.B.).

(175) *Le Laboureur*, 22 juli, 5 augustus, enz.

(176) *Ibidem*, 2 september : propaganda te Sint-Genesius-Rode, Bever (Brévène), aan de Vlaamse zijde van de taalgrens, Silly, enz... Toespraken werden gehouden na de hoogmis vanop een grote kar. Te Bever stuitte dat op het verzet van de pastoor, die van Ghoy liet begaan. Te Jodoigne (Geldenaken) was er toeloop voor de Luikse tribuun, C. Demblon. Volgens *Le Laboureur* kwamen te Perwez, La Hulpe (Terhulpen, gelegen bij een station vanwaar veel metsers naar Brussel pendelden, zoals Vandervelde in één zijner enquêtes noteerde), Rixensart, Ohain, Ittre, Virginal, Nil-Sint-Vincent meer dorpelingen naar de socialistische meetings dan de katholieken ooit bij elkaar kregen (art. van 7 oktober 1894). In welke mate waren het "echte" boeren? Zou de nabijheid van een spoorlijn in vele gevallen geen invloed gehad hebben op de samenstelling van de bevolking?

Kamer, waaronder een paar echte boeren, als De Barsy (Hoei), een gewezen landarbeider, en Niezette (Verviers) (177). Het laatste nummer vóór de verkiezingen van 14 oktober 1894 drukte de lezers nog eens op het hart dat de kleine boeren niet gebaat waren met protectionisme, vermits ze graan moesten bijkopen. De socialisten zullen vooral ijveren tegen de pachtmisbruiken.

“De Landbouwer, volksweekblad voor den buiten” had een eigen karakter (178). In de Vlaamse dorpen was het moeilijker propaganda te voeren. Nog vóór het verschijnen van het eerste nummer stelde de katholieke pers de boeren op hun hoede (179). “Het Volk” schreef dat Anseele zelf niet in de dorpen durfde gaan spreken waar hij “de apostels van het socialisme” naartoe stuurde (180). Het eerste nummer van “De Landbouwer” spoorde er de boeren toe aan met de stedelijke arbeiders één lijst te vormen, om zich also te bevrijden van het katholiek juk (181). Het weekblad stelde de drievoudige uitbuiting van de landbouwer aan de kaak : 1° door de eigenaars die veel te hoge pachten eisten, 2° door hun geldschietters, de bankiers, de notarissen, de handelaars in zaden en meststoffen, 3° door de opkopers van hun produkten. Vervolgens werden de weldaden van de vereniging opgesomd (182). Dat laatste werd de boeren echter met veel meer succes voorgehouden door de reeds geciteerde “De Landbouw”, weekblad van de katholieke Landbouwersbond van Oost-Vlaanderen (183), die samen met het behoud van de godsdienst ook de persoonlijke eigendom krachtig verdedigde (184) tegen het socialisme en het materialisme van de “kapitalisten”. Het katholiek verkiezingsblad, “De katholieke Vlag - Blad voor de buitenbelangen” reageerde heftig op de socialistische propaganda op het platteland. Het dreef o.m. de spot met een

(177) *Le Laboureur*, 30 september 1894.

(178) In 1894-1895 weekblad; daarna, van 1895 tot 1900, maandblad voor buitenlieden. Slechts enkele nummers voor de periode 1894-'95, berustend op het *Mundaneum* en de K.B., werden geraadpleegd.

(179) *De Denderbode*, 15 juli 1894 : “Buitenlieden opgepast... al die socialistische... godsdienst- en priesterhatende schriften... 't vuur in”.

(180) 24-25 juni 1894 : “Schande over de schelmen die aldus, onder een masker, trachten binnen te sluipen bij den boer, om hem het kruis te ontrukken, waaraan hij over honderd jaar zijn bloed en zijn goed heeft geofferd”.

(181) 29 juli 1894. Op die lijst zouden de boeren echter schitteren door hun afwezigheid.

(182) 29 juli 1894.

(183) Bv. in de nrs. van 13 en 20 november 1892.

(184) 5 febr. 1894. Het herstel van de landbouw zal ook de godsdienstigheid ten goede komen. De geestelijken zullen het toegeven : “'t is bij de landbouwers dat de godsdienst zijn laatste toevlucht heeft”.

zinsnede in "De Landbouwer", waarin gewag gemaakt wordt van een groot aantal abonnees. "Waarom dan werd het blad - negen nummers op de tien - onder de deur geschoven, over den muur of over de haag op de koer geworpen?". Ook werd de draak gestoken met het tekort aan praktische kennis van de redacteurs van het B.W.P.-weekblad op het gebied van het landbouwbedrijf (185).

Al naargelang de verkiezingen naderden, werd de toon van de katholieke kies- en andere bladen bitsiger. De socialisten werden gedoodverfd als belagers van godsdienst, eigendom en huisgezin. Alle middelen waren goed om de boeren t.a.v. de B.W.P. koude rillingen te bezorgen. Men vreesde wel degelijk dat de socialisten op 14 oktober ook op de buiten successen zouden boeken (186). Cyriel Buysse beschreef de socialistische propagandamethode op het platteland als volgt. De pendelaars naar de stad introduceerden in het dorp onbewust socialistische ideeën. De eerste blaadjes die de B.W.P.-militanten verspreidden werden verbrand. De boer "schuw en gluipend van aard" beeft voor priester en kasteelheer. Zijn "antiek" godsdienstig gevoel, dat echter tot de grote onrust van de katholieke leiders van dag tot dag afbrokkelde, was goeddeels een bijgelovige angst voor de Almachtige. Toch kan hij zich niet indenken dat men het oor zou lenen aan lieden zonder religie. Met een socialistisch blad te ontvangen beledigt men "God en de meester". Eerst werden de B.W.P.-militanten uitgejouwd en met stokken en stenen verjaagd. "Toch elken Zondagmorgen in groepen van tien tot vijftien kwamen

(185) "Bloemlezing", in *De Katholieke Vlag*, 1e nr, 26 aug. 1894.

(186) *De Leuenaar. Aankondigingsblad van de stad en het kanton Zoutleeuw*, 7e jg., 13 oktober 1894 (Helleputte-Schollaertfonds, bundel 153). Daarin wordt gezegd dat Vooruit schreef dat kerken en kapellen in theaters en danszalen moesten herschapen worden. Bebel had zich uitgesproken voor promiscuïteit en tegen het huwelijk. Er is ook spraak van een weeshuis, aangeprezen door Vooruit, waar meisjes en jongens samen in opgevoed worden: "En sterft één der kinderen, dan wordt de lijkschouwing gedaan en op het pas koud geworden lijk van het kind... leert men de verschillende lichaamsdelen kennen". *Eendracht en Vrijheid. Katholiek orgaan van 't arrondissement Leuven*, 3e jg., verschijnt de dag zelf van de verkiezingen met een nummer waarin gezegd wordt dat de socialisten dieven zijn, vermits *De Landbouwer* en *Vooruit* meermaals zouden geschreven hebben dat de landarbeiders de pachters mochten bestelen. *De Arend. Nieuws en aankondigingsblad van Aerschot*, 21e jg., 7 oktober 1894 (eveneens Helleputte-Schollaertfonds, bundel 153), doet een beroep op het eigendomsinstinct van de boeren, die toch zwoegen en sparen voor hun kinderen. Ze zullen door de socialisten beroofd worden. Vreemden gaan also genieten van de boerenarbeid. Toch zullen de socialisten anderzijds "in het hart van den boer onbekende begeerten verwekken". Zij zullen prachtige tafereelen van een ideale samenleving ophangen. Het gevaar bestaat dat sommigen, op de lange duur, naar deze "leugenaars" zullen luisteren. Enz...

zij in de dorpen terug, kalm, stilzwijgend en haastig... hun gazetjes op de toonbank, op de tafel, in de gang der huizen leggend, en dan vertrekkend zonder om te zien". Uiteindelijk zal ook de geweldige katholieke tegenpropaganda ertoe bijdragen bij de dorpsbevolking "politiek leven en driften" op te wekken (187). Prosper Van Langendonck, Leuvense socialist en latere volksvertegenwoordiger, verhaalt in zijn mémoires de mislukte poging om socialistische programma's te doen kennen op het platteland. Ook in het Leuvense durfde, uit vrees voor de grootgrondbezitter, de burgemeester en de pastoor, geen enkele herbergier een lokaal ter beschikking stellen. Waren alleen mogelijk korte geïmproviseerde toespraken na de hoogmis, tot de veldwachter de sprekers kwam weggagen. Strooibiljetten, een kostelijk propagandamiddel, leverden weinig op. Het beste was persoonlijk contact. Vóór de verkiezingen trok van Langendonck zelf wel eens met paard en kar van hoeve tot hoeve. Bij ontstentenis van lieden die zich openlijk durfden gedragen als militanten, kon de propaganda echter geen permanent karakter hebben als in de stad (188). Duurzame resultaten konden alleen behaald worden bij personen die leefden in margine van de dorpsgemeenschap, meestal aan de rand van het bos, waar zij zich als stropers bijzonder benadeeld voelden door de wetten op de jacht, die overigens door de socialisten fel gehekeld werden en een punt in het programma van Quaregnon vormden. In het door van Langendonck in 1893 gesticht weekblad, "De Volkswil", werd het landbouwprogramma niet verwaarloosd. Vooral naar aanleiding van de verkiezingen verschenen er oproepen tot "de veldslaven". Er werd ook in gehandeld over boerenbewegingen in het buitenland. Als de belangrijkste factor, die de doorbraak van het socialisme remde, beschouwde van Langendonck echter de katholieke "boerenbonden", die, geleid door de pastoors, elke andere vorm van

(187) C. BUYSSE, "Het socialisme en de Vlaamsche landlieden", *op.cit.*, p. 204 en volgde en ook zijn reeds geciteerde roman 'n *Leeuw van Vlaanderen*. Daarin wordt o.m. verhaald hoe een zondagse kiespropagandatocht vanuit Gent slecht afliep. De militanten arriveerden met drie wagens voor de kerk, waar ze zeer hardhandig werden weggejaagd op het initiatief van de kasteelheer en het gemeentebestuur. Dat thema werd nog meer behandeld in de Vlaamse roman, o.m. door W. ELSSCHOT, in *De Verlossing* (1921), in *Verzameld werk*, Amsterdam, 1957, pp. 164-248.

(188) Pr. VAN LANGENDONCK, *Ons Leven*, Leuven, 1910: "Wij staan tegenover vijanden die over alles beschikken en wij over niets...; wat er totaal ontbreekt zijn socialisten, die de landbouw kennende, op het dorp wonen en werken om de alleenstaande veldslaaf te overtuigen..."

samenwerking in de weg stonden (189).

Al haar inspanningen ten spijt behaalde de B.W.P., tot grote opluchting van de katholieken, in 1894 maar zeer weinig stemmen op het platteland, dit in tegenstelling met de Christene Volkspartij van Daens. Toch zouden zij er, volgens Buysse, op verschillende plaatsen er nog meer verzameld hebben dan de liberalen. De katholieke pers kon zich vrolijk maken over "Vooruit", waarin men kon lezen dat de B.W.P. in de meeste dorpen 20, 30, ja zelfs 100 aanhangers gevonden had, "voorlopers van de socialistische beginselen" (190). Het lijdt geen twijfel dat in Wallonië deze cijfers soms ver overschreden werden. "Le Patriote" moet toegeven dat van de 10.500 B.W.P.-stemmen in het arrondissement Thuin er minstens 3.500 van het platteland komen. "Le Peuple" en "Le Laboureur" zijn niet ontevreden over het relatief succes van de socialisten in het landelijk gedeelte van het arrondissement Brussel. Zeer optimistisch klinkt het: "dès à présent la trouée est faite dans un grand nombre de villages... aux prochaines élections... nos forces urbaines et rurales seront égales" (191). In het arrondissement Nijvel behaalde de B.W.P. 11,65% en in dat van Waremme (Borgworm) 7,42% der stemmen, wat relatief veel is (192). In het Vlaams landsgedeelte waren de percentages veel geringer: 150 op 5.180 stemmen in het kanton Brecht, 206 op 5.542 in dat van Ekeren, 146 op 3.200 in dat van Nevele, 164 op 4.820 in dat van Zomergem (193).

Maar in welke mate waren deze kiezers echte boeren of landarbeiders? In elk geval maakten zij zich, zeker in Vlaanderen, niet kenbaar om een militante voorhoede te vormen.

Toch liet de B.W.P. de moed niet zinken. De landagitatie was maar pas begonnen, de gemeenteverkiezingen van 17 en 24 november 1895 lagen al in het verschiet en vrij kort erna de wetgevende in een aantal meestal Vlaamse provincies. Wat de gemeenteverkiezingen in het Vlaams landsgedeelte betreft, zocht "De Landbouwer" troost in de omstandigheid dat in een aantal dorpen liberalen (echter geen enkele socialist) verkozen werden. Deze "bres" zal dank zij verdere

(189) Na 1912 richtte *De Volkswil* zich alleen nog tot de boeren om hun achterdocht t.a.v. het socialisme te betreuren.

(190) *Eendracht en Vrijheid. Katholiek orgaan van 't arrondissement Leuven*, zondag 21 oktober 1894, 3e jg., nr. 15 (Helleputte-Schollaertfonds, 154).

(191) *Le Peuple*, 19 oktober 1894: "Socialisme rural"; zelfde artikel in *Le Laboureur*, 21 oktober 1894.

(192) H. BALTHAZAR, "Verkiezingsresultaten", in *Geschiedenis van de Socialistische arbeidersbeweging...*, op. cit., pp. 591-612.

(193) *Handelsblad*, 17 oktober 1894.

propaganda vergroten om doortocht te verlenen aan het leger der werkers van buiten en stad (194).

Reeds werd vermeld dat het congres van de Internationale te Londen in 1896, op het voorstel van Vandervelde, besloten had enquêtes uit te voeren om zodoende een "databank" van statistische en andere gegevens op te richten (195). En inderdaad van 1897 af verschenen er in "Le Peuple" gedetailleerde dorpsmonografieën, vooral echter betreffende het Waals landsgedeelte en de streek omheen Brussel, d.w.z. over plaatsen waar de B.W.P. over een infrastructuur, hoe bescheiden soms ook, beschikte. Men ging bij deze gelegenheid ook op zoek naar wat er nog overbleef van de oude gemene gronden, een stokpaardje van het "Belgisch collectivisme". Men vond effectief overblijfselen van dergelijke gemene rechten, vooral in de Ardennen (196), en dat maakte dan een vergelijking mogelijk met het buitenland, waar men bv. de Zwitserse *Allmenden*

(194) *De Landbouwer*, 10 december 1895. Er wordt ook gezegd dat het op het platteland vaak onmogelijk was het vereist quorum van 20 peters voor een socialistische lijst te bereiken. De kandidaten blijken dan niet eens boeren of landarbeiders te zijn.

(195) Verslag daarover van Zéo (SERWY) in het doctrine-, maar niet bijzonder gedachtenrijk, in 1896 opgericht maandblad van de B.W.P. : *L'Avenir social*, jg. I, Brussel, 1896, p. 166 en vlgde. Dit maandblad zou enkele jaren lang buiten verhouding veel artikels en studies over de agrarische kwestie opnemen, o.m. veel van Bertrand en vooral van Serwy. Men vindt er inlichtingen over de socialistische landbouwcongressen, over de coöperatie op het platteland, enz. Van 1898 af publiceerde *L'Avenir social* een aantal dorps- en streekmonografieën (Cf. hoger, bij noot 20 en 21). In de Vlaamse dorpen ontbrak het echter aan voldoende gevormden die aan de propagandisten direct bruikbare informatie konden verschaffen. Vandervelde en ook Denis publiceerden van 1897 af ook heel wat over landbouw (artikels van Vandervelde verschenen later soms gebundeld in boekvorm) in de door E. Solvay gefinancierde *Annales de l'Institut des Sciences sociales*, (Brussel, van 1894 af). In de redactieraad zetelden G. de Greef, H. Denis, E. Solvay en E. Vandervelde. De daarin verschenen studies (Bv. van E. VANDERVELDE, "L'influence des villes sur les campagnes : La Hulpe, Rixensart, Genval", jg. IV, Brussel, 1898, pp.434-485) behelzen vandaag nog zeer bruikbaar materiaal (wegens hun voor de tijd soms hoge wetenschappelijke waarde). Op de duur begon Vandervelde blijkbaar belang te stellen in de landbouwstreekstudie als zodanig. De marxistische methode van analyse werd er echter niet door verrijkt. Een late uitloper, *Au pays des fraises*, geschreven in samenwerking met E. DOMS (Ac. R. de Belg., Cl. des Lettres..., mém. in -8°, 2e série, t. XVIII, Brussel, 1924), gaat hoegenaamd niet meer uit van enige ideologische vraagstelling.

(196) Enquêtes over deze kwestie en andere dorpsmonografieën (bezitsverhoudingen, rol van de grondbezitters, graad van godsdienstigheid, nevenarbeid, politieke situatie in het dorp, enz.), cf. *Le Peuple*, o.m. de zondagssupplementen, van 21 maart 1897, 4, 11 en 18 april, 23 mei 1897, enz...

ging beschouwen als een lichtend voorbeeld.

Al verschilden de gezichtspunten t.a.v. het probleem van het individueel of het collectief bezit, aan ijver mangelde het in deze jaren niet. Juist omdat zo weinig propagandisten het landleven uit eigen ervaring kenden, was de behoefte aan accurate wetenschappelijke studies groot. Brutale of algemeen geldende oplossingen, los van plaats en tijd, moesten, meende "Le Peuple", vermeden worden. Brochures en vlugschriften dienden in een nog grotere mate verspreid te worden (197). En inderdaad verschenen er in 1895 en 1896 en in de volgende jaren een nieuwe reeks brochures, waarin eens te meer afgerekend werd met de idee dat de socialisten tegen elke vorm van persoonlijk bezit waren, en dat zij vijandig stonden tegenover godsdienst en gezin (198). De methoden bleven nog enkele jaren praktisch ongewijzigd. Op het XIIIe jaarlijks congres van de partij in 1897 te Gent gehouden, bracht Zéo (Serwy) in de landbouwsectie, voorgezeten door M. Hambursin, een revelerend verslag uit over de toen heersende opvattingen over de boeren en de propaganda op het platteland. De boer, de Vlaamse vooral, is achterdochtig. Reden waarom de propagandisten zich aanvankelijk niet moeten tonen. Drie à vier maanden lang zullen zij manifesten en kranten naar binnen werpen. Daarna moet men de boer brengen tot een gemeenschappelijke wandeling: "votre figure finit par leur plaire". Men tone zich ook verdraagzaam op het gebied van de "tare héréditaire" die de godsdienst is. Men legt het programma uit. Men gispt de "sollicitude du gouvernement pour les nègres". Geleidelijk aan ontstaan alzo blijvende relaties met de dorpelingen. Aanbevelenswaardig is het in de estaminets liedjes te zingen "pour les amuser" en zelfs kleine diners en dorpsbals te organiseren. Ten slotte zal men zelf feestelijkheden op touw zetten, zangkoren, muziekverenigingen en toneelgroepen oprichten: "faire des chansons à bon marché, en flamand, car le chant reste toujours". Voorwaar een moeilijke jacht op aanhangers en toekomstige stemmen. In elk geval mag het ene

(197) A. DELPORTE, "Pour la campagne", in *Le Peuple*, 30 juli 1896. Zie o.m. de brochure van M. HAMBURSIN, cf. volgende noot.

(198) O.m. werd gereageerd tegen de manier waarop de katholieke pers Bebels opvattingen nopens het huwelijk voorstelde (zoals hoger al vastgesteld werd). Ook treft men het klassiek argument aan dat katholieke en vrijzinnige bourgeois, of ze nu tot de vrijmetselarij behoorden of niet, samen zetelden in de beheerraden van naamloze vennootschappen. Cf. o.m. M. HAMBURSIN, *Le cathéchisme du campagnard*, Brussel, 1895; *Religion-Propriété-Famille*, Brussel z.d. (waarschijnlijk 1896), *Les vrais partageux*, (Brussel, z.d. (waarschijnlijk 1899); *Les vols sur les betteraves et les sucres*, Brussel, z.d. (waarschijnlijk 1897 of 1898). (Verzameling Sem. hedendaagse geschiedenis, V.U.B., Instituut E. Vandervelde, Brussel, enz.).

dorp niet opgegeven worden voor een ander zolang er geen duurzame en levenskrachtige kern tot stand kwam. Serwy, die niet bepaald als een orthodox marxist kan beschouwd worden, legde er in 1897 toch nog de nadruk op dat men bij de propaganda niet op een opportunistische manier de onmiddellijke objectieven mag voorstellen als het einddoel. Dat laatste is en blijft het collectivisme. De boeren moeten het weten, anders zijn zij niet duurzaam gewonnen. Men moet de Commune van Parijs en het collectivisme doen kennen op het platteland (199).

Het klinkt allemaal onwezenlijk naïef, ja zelfs komisch. Met de studie van de "état d'âme du paysan" was men in de B.W.P. kennelijk nog niet ver opgeschoten. Logischer was dan toch de houding van Kautsky, die rekende op een historische wetmatigheid die, via een kapitalistische concentratie, de landbouw zou voeren naar het collectivisme en geenszins geloofde dat de kleine boeren rijp waren voor een ideologisch accepteren van dit collectivisme (200).

In datzelfde jaar 1897 kende de socialistische landbouwpropaganda een hoogtepunt. Twee congressen, één te Nijvel (201) en een ander te Wareme (Borgworm), in gewesten dus waar de B.W.P. toch enig succes geboekt had, waren uitsluitend gewijd aan de agrarische kwestie.

Einde juli kondigt een hoofdartikel in "Le Laboureur" aan dat de B.W.P. een nieuwe taak - zo nieuw was ze toch niet meer - op zich genomen had, "celle de convertir les paysans à ses idées". De reactie vestigde haar macht op het platteland, maar de pas opgerichte "Groupe central agricole" van de B.W.P., met zijn zetel te Brussel, zal een ware "kruistocht" organiseren, met behulp weer van massa's brochures en voordrachten. De militanten werden er toe uitgenodigd binnen de week te antwoorden op zes vragen betreffende hun dorp. De belangrijkste zijn de laatste twee : is het mogelijk een coöperatief op te richten en van welk type zou ze moeten zijn of beantwoordt

(199) P.O.B. *Compte rendu du XIIIe Congrès annuel... Gand, 18 et 19 avril 1897*, Brussel, 1897; "4e Section, Question agraire", pp. 115-134. (Inst. Em. Vandervelde, Brussel, nr. 5024).

(200) Voor dat alles, cf. ook het *Rapport Denis*, in de in vorige noot vermelde "4e Section", pp. 89-115. Denis houdt een pleidooi voor de reorganisatie van de landbouwcommissies tot echte landbouwersverenigingen en coöperatieven. De landbouwcommissie te Herzele zal in dat verband ook door Vandervelde nog vaak geciteerd worden als een goed voorbeeld (zie hoger, noot 51).

een landarbeiderssyndicaat beter aan de mogelijkheden (202)? Op dat ogenblik had het Brussels Volkshuis echter al het initiatief genomen om op ongeveer 25 km. ten zuid-westen van de hoofdstad, nl. in het Vlaamse dorp Herfelingen, een coöperatieve melkerij op te richten en vier bakkerijen (202). Aan vertrouwen in de toekomst dus geen nood.

Het was inderdaad in het oprichten van coöperatieven dat de B.W.P. een middel meende gevonden te hebben tot penetratie op het platteland (203). Ook dat is uitgelopen op een, enkele kleine uitzonderingen niet te na gesproken, quasi volkomen mislukking. Enkele verbruikcoöperatieven, bakkerijen, enz., die zowel fabrieksarbeiders (pendelaars) als landarbeiders en kleine boeren groeperden, konden soms het hoofd boven water houden. Dat was o.m. het geval in de streek van Wareme (Borgworm) en in een groot deel van Luiks Haspengouw, waar men geraakte tot een cijfer van bijna 1800 aangeslotenen (204). Er werden nog betere resultaten geboekt in het noorden van Henegouwen, waar de landelijke bevolking, als gevolg van de nabijheid van de industriële agglomeraties, beter kon ontsnappen aan het toezicht van de clerus en de drukking van de confessionele verenigingen, die er de situatie niet volledig in handen hadden (205). Omstreeks dezelfde tijd ging Vandervelde, gezien de grote moeilijkheid om op het dorp militanten te werven, de B.W.P.-propagandisten aanbevelen de kleine boeren-pendelaars in de "werkliedentreinen" te bewerken met discussie en brochures. Daar ontsnapten ze zeker aan het waakzaam oog van de dorpsnotabelen. Vooral in Vlaanderen was het moeilijk binnen te dringen: "aux portes de Bruxelles commencent les terrae incognitae de la campagne flamande". Hij hoopte dat sommige boeren de brochures die

(201) In augustus. Alleen intellectuelen en militanten uit de industrie waren aanwezig. Er waren vooral lange academische debatten, vooral tussen Denis en Vandervelde, over toekomst en samenstelling van de landbouwcommissies (Cf. o.m. ZEO, "Les congrès agricoles du Parti Ouvrier Belge", in *L'Avenir social*, V, Brussel, 1900, pp. 3 en vlgde).

(202) *Le Laboureur*, 4e jg., zondag 25 juli. De auteur was F. Pissoort.

(203) De coöperatieve melkerij te Herfelingen kende geen succes in een streek die voor de W.W.P. letterlijk ontoegankelijk was.

(204) Er was dan toch ook een maatschappij en een "comptoir agricole", die krediet gaf met roerende goederen en de ogst als pand.

(205) Opsomming en aard van deze coöperatieven bij LEFURET, *Vijftig jaren landbouwpolitiek* (uitgave van de B.W.P.), Brussel, 1936. "Le progrès agricole" (streek van Lessen) had zeer veelzijdige activiteiten (in 1930 nog 385 leden en 6400 klanten). Over het algemeen moesten de landbouwcoöperatieven echter geruggesteund worden door de stedelijke verbruikcoöperatieven. Een hefboom voor de B.W.P. zijn zij in Vlaanderen maar een klein beetje geworden.

wielrijderspelotons na de hoogmis gingen uitdelen stiekem durfden lezen. Maar in de "cervelles rurales" kiemen de ideeën maar traag. Deze en andere laatdunkende uitlatingen i.v.m. met de boerenachterlijkheid werden natuurlijk gretig aangehaald door de katholieke kies- en andere bladen.

Wanneer de landbouw meer geïndustrialiseerd is, zal het vlotter gaan meende Vandervelde, die in dat verband veel verwachtte van de kontakten in de suikerraffinaderijen tussen de boeren-seizoenarbeiders en de vaste fabriekswerkers. De suikerbiet noemde hij "le légume révolutionnaire par excellence". Het is inderdaad juist dat de B.W.P. relatief het hoogst aantal stemmen boekte in arrondissementen waar de suikerbiet op een grote schaal verbouwd werd. De boeren zelf wisten er dat zij door de fabrikanten bedrogen werden op het gewicht van de geleverde grondstof. Vandervelde bleef denken dat de katholieke boerenbonden de "esprit d'association" en, op langere termijn, het collectivisme bevorderden (206).

Op het congres van Borgworm (december 1897) schipperde Vandervelde zo handig mogelijk tussen de collectivisten, waartoe hij zich ideologisch bleef rekenen, en de voorstanders van onmiddellijke en praktische maatregelen ten voordele van de kleine boeren. Enerzijds wordt beklemtoond dat bij hun propaganda de militanten niet mogen afwijken van de collectivistische leer en dus zeker de kleine boereneigendom niet moeten aanmoedigen, maar anderzijds dienen zij ook niets te ondernemen tegen deze laatste, "parce que le rôle du socialisme n'est pas de séparer la propriété et le travail". Als arbeider moet de boer wèl beschermd worden. Gehoopt mag worden dat de landbouwers er uitsluitend door overreding toe zullen komen hun bezit over te maken aan coöperatieve associaties. Wel moeten de openbare machten de landbouwersverenigingen steunen, maar het B.W.P.-programma mag geen enkele maatregel voorstellen met als doel "de consolider, de reconstituer ou de développer la propriété parcellaire" (207). Subtiliteiten die Vandervelde toelieten - op de hem zo eigen wijze - leer en praxis met elkaar te verzoenen op een manier die hem ideologisch en moreel wellicht voldeed, maar zeker niet makkelijk te interpreteren, laat staan toe te passen, was door de militanten.

Al vóór het congres was hij gestuit op het verzet van enkelen,

(206) E. VANDERVELDE, *La question agraire en Belgique*, Publication du groupe d'étudiants collectivistes, Parijs, 1897, o.m. pp. 10, 11, 19 tot 29.

(207) E. VANDERVELDE, *Essais sur la question agraire en Belgique*, Parijs, 1902, o.m. pp. 30, 47, 67, 70-73, 86, 95, 96, enz. Het rapport over het congres te Waremmé werd ook gepubliceerd in *Le Peuple*, van 16 december 1897.

meer speciaal op dat van Hambursin die zich heel scherp opstelde tegen de kleine eigendom (208). Op het congres zelf sprak V. Hainault van Borgworm zich uit voor een nuanceloos collectivisme, zonder de middelen aan te duiden die daarbij toegepast konden worden. Vandervelde had het laatste woord: "il ne faut pas transformer notre parti en une secte qui refuse de prendre contact avec la réalité". Uit het oogpunt van de propaganda zou zoiets zeker schadelijk geweest zijn. Anderzijds belette niets de katholieken - zelfs met citaten uit de congresresoluties - verder te gaan met te beweren dat de socialisten als collectivisten vijanden waren van elke eigendom.

Er werden wel nieuwe pogingen gedaan om het niet meer hoofdzakelijk te laten bij na-de-hoogmis-raids. Er werd nu ook gedacht aan een werking in de diepte. Deze kon zeker enige resultaten opleveren in de nabijheid van industriële agglomeraties. Een microstudie op het gebied van de electorale geografie zou daarover uitsluitsel kunnen brengen. In het weinig geïndustrialiseerde Vlaanderen liep gelijk welke propaganda bij kleine boeren en boeren-landarbeiders te pletter op angst of onverschilligheid. In 1900 moest Serwy zelf vaststellen dat de inspanningen van de Gentse "Wijkclubs" maar slecht beloond werden. Hij, de latere propagandist en organisator van de socialistische verbruikcoöperatieven, verwachtte nu haast alles van het oprichten van plattelandcoöperatieven. Als voorbeeld citeerde hij "De Zon", in 1898 te Zele (tussen Dendermonde en Lokeren) opgericht. Zij omvatte eerst een kleine bakkerij en weldra ook een bescheiden touwslagerij. Op deze wijze kon te Zele een socialistische propagandaclub gesticht worden. Dank zij de coöperatief ontsnapten een tiental gezellen aan priester en kasteelheer en konden zij zich ongestraft toeleggen op propaganda. Niet zonder enige XIXe-eeuwse pathos riep Zéo uit: "La Flandre qui fit trembler jadis monarchie et empire n'est point morte! La Flandre se réveille" (209).

In 1900 was het vroeger optimisme, versterkt door de verwachtingen die men stelde in het coöperatief wondermiddel, nog niet omgeslagen in berusting, getemperd door de hoop dat de

(208) M. HAMBURSIN, "Le congrès de Waremmé", in *Le Peuple* van 23 november 1897: "les progrès du machinisme agricole, les notaires instrumentant pour les capitalistes et mangeant à l'aide de la fourchette hypothécaire toutes ces petites propriétés résoudre eux-mêmes la question".

(209) ZEO, "Bulletin coöperatif. Les associations agricoles", in *L'Avenir social*, V, Brussel, 1900, pp. 287-293, pp. 291-293. Een Gentse "Wijkclub" hield zich bijzonder bezig met Zele om er meetings te organiseren. Zeo hoopt dit systeem te kunnen uitbreiden tot andere nog achterlijkere dorpen.

economische evolutie vroeg of laat moest leiden tot het landbouwsocialisme (210). Merkwaardig is het wel dat Serwy in 1898 nog niet precies wist wat de natuur was van de door de Boerenbond gestichte verenigingen (211). Hoe ook, zo meent hij op zijn beurt, het clericalisme werkt ongewild, maar fataal, de emancipatie van de landelijke bevolking in de hand. Dat mag echter niet leiden tot een puur afwachterende houding. Het blijft de taak van de socialisten de arme drommels in de dorpen te organiseren, ook en vooral "pour leur insuffler l'esprit de lutte, l'esprit socialiste" (212).

Gezien op een Belgische schaal heeft de B.W.P. zich op het theoretisch en propagandistisch vlak relatief zeer hard ingespannen op het platteland. Geen enkele andere partij heeft zich zoveel moeite gegeven om de economische, sociale, politieke en mentale structuren van het dorpsleven te doorgronden. Zelden werd zaad uitgeworpen op een zo dorre bodem. En toch heeft de B.W.P. vóór en zelfs na de Eerste Wereldoorlog nooit definitief alle hoop opgegeven.

Het nog slechts voorlopig besluit zal kort zijn.

In de jaren van de grote landbouwdepressie hebben de boeren hun lot lijdzaam ondergaan. Dit was, zelfs na het herstel van het begin van deze eeuw tot omstreeks 1930, nochtans weinig benijdenswaardig, vooral in de gebieden waar de kleine uitbating overheerste. Eigenaar worden, al was het slechts van enkele aren, bleef de droom van elke landbouwer.

Opgeschrikt door het succes van de socialisten bij het stedelijk proletariaat hebben de behoudsgezinden zich enkele jaren aan het

(210) Zie in dat verband pp. 222-233 (jg. IV) van dit artikel.

(211) "Le Boerenbond a aussi créé *paraît-il* (kursief van ons) l'assurance contre la mortalité du bétail, l'assurance contre l'incendie, des sociétés de secours mutuel contre la maladie et des caisses de crédit". Hij meent dat men dat alles niet zonder meer moet geloven. (ZEO, "Bulletin coopératif. Les associations coopératives agricoles", in *L'Avenir social*, V, Brussel, 1900, pp. 213-219, p. 217).

(212) De coöperatieven moeten een bestendig contact met de plattelandsbevolking tot stand brengen: "nous rayonnerons bientôt sur toute la campagne" (*ut supra*, p. 218). Het is wel bekend dat Hendrik de Man in 1911 in *Die Neue Zeit*, naast het parlementair, ook het coöperatief "crétinisme" aanviel. In verband met een door de *Vooruit* gefinancierd "Bureau pour la fourniture du bétail", via de coöperatief "De Zaaier", kloeg hij het uitsluitend economisch karakter aan van deze leveringen op krediet aan vetters van dieren. Deze kritiek lokte een vinnige reactie uit van Anseele. Zie de bijlagen in de reeds geciteerde uitgave en vertaling van R. DEPPEZ en M. SZTEINBERG, pp. 63 en vlgde en pp. 170-176. Wij noteerden al dat Vandervelde vóór de Eerste Wereldoorlog geen heil meer zag in door arbeiders of boeren opgerichte produktiecoöperatieven.

ergste verwacht. Reeds vóór de eerste verkiezingen met M.A.S. hebben zij een eventuele uitbreiding van de klassenstrijd tot het platteland de pas afgesneden, dank zij het inderhaast oprichten van landbouwverenigingen, coöperatieven, Raiffeisenkassen, enz. Dank zij de Boerenbond en andere gelijksoortige, op een confessionele leest geschoeide, verenigingen, kon een groot aantal, in feite submarginale exploitaties, stand houden tot de grote crisis van 1930, wat natuurlijk ook voordelig was voor de grondrenteniers. In de schoot van de katholieke partij is een agrarische drukkingsgroep ontstaan. Deze poogde de belangen van eigenaars en pachters te verzoenen op grondslag van een gemeenschappelijke eerbied voor eigendom en godsdienst. Toch stelt men bij Mellaerts, Vliebergh, e.a. ook een reële bekommernis vast voor het lot van de landbouwers, in de geest dan van een democratisch getint "sociaal katholicisme".

De zo goed als volledige mislukking van de B.W.P. bewijst hoe ver het collectivisme verwijderd lag van de boerenmentaliteit. De landbouwers hebben nooit proletarische reflexen gehad. Het platteland is bij ons, zoals in diverse andere landen met een gelijksoortige agrarische structuur, een "terra incognita" gebleven voor de socialisten. Het feit dat de katholieken de dorpen onder hun controle hebben weten te houden, heeft in Vlaanderen bijgedragen tot het verhinderen van een doorbraak van de B.W.P.